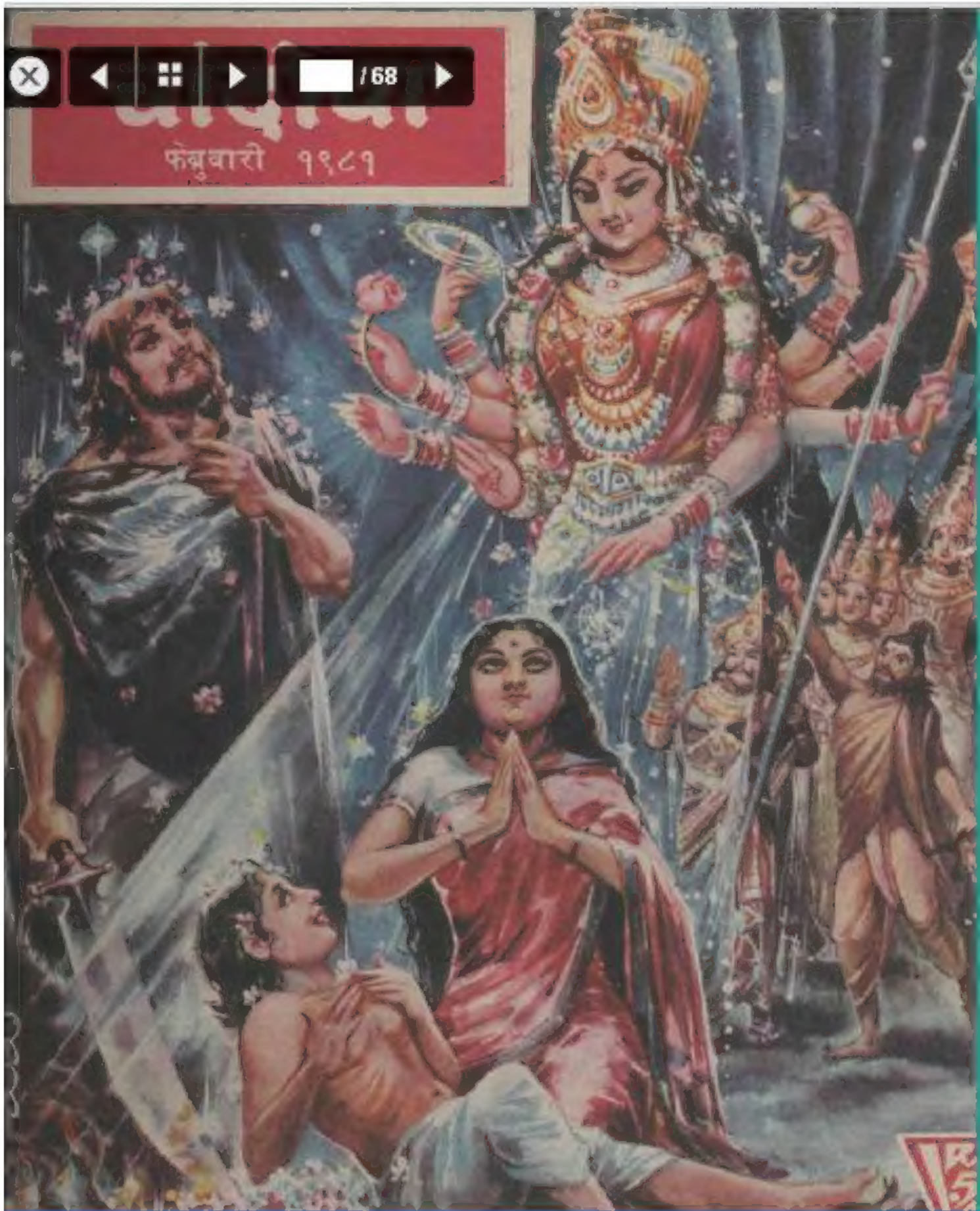

फेब्रुवारी १९८१

प्रश्नोत्तरे

पूर्णचंद्रराव, बिसाबापट्टण

प्र: माणसाच्या शरिराचे सामान्य तापमान ९८.४ डिग्री असते. उन्हाळ्यात हवेचे तापमान फक्त १८.५ किंवा १९ डिग्री झाले तर ते आपल्या शरिराच्या तापमाना-जवळपासच धरते, की नाही? शरीरातले तापमान कसे उत्पन्न होते? ताप १०४ डिग्री झाला तर माणसाचा चालता येत नाही. परंतु हवेचे तापमान लोटके झाले तरी तो कसा बसू शकतो?

उ: हवेचे तापमान कमी जास्त होत राहिले तरी त्याच्याशी संबंध न ठेवता शरीर आपली सामान्य उष्णता ९८.४ डिग्रीवरच ठेवते तर त्याची कारणे आहेत. पहिले कारण म्हणजे शरिरात प्रत्येक क्षणाचा उष्णता उत्पन्न होत असते. परंतु शरिराचे तापमान वाढू नये यासाठी घाम व शरीरच्छायात द्वारे व इतर मलमूत्रविकर्षणा द्वारे शरीर उष्णता बाहेर फेकते असते. हवेचे तापमान शरिराच्या तापमानाएवढे झाले तर शरिराचा उष्णतेची बापली उष्णता बाहेर फेकणे शक्य होत नाही. घाम येतो, परंतु बाष्प होऊन गेल्याशिवाय त्याच उष्णता येत नाही. हवेत वाईता कात असले तर घामाची बाष्प होत नाही. ज्या वेळी पंख्याचा उपयोग करून घामाची बाष्प करून शरिरात उष्णता आणायला लागते. त्याच प्रमाणे बंडप्रदेशात ह्यामान पाणी गोठण्या इतके शक्य होत. त्या वेळी शरिरात अत्यंत उष्णता उत्पन्न होणारी उष्णता धुरी पडत नाही. म्हणून उष्णता वाढविण्यासाठी आहार वाढवावा आणि शरिरातली उष्णता बाहेर जाऊ नये यासाठी लोकरीचे किंवा कातड्याचे कपडे घालावेत. लोकरीचे कपडे उष्णता उत्पन्न करतात असा झाडूचा गैरसमज आहे. वास्तविक ते उष्णता बाहेर जाऊ देत नाहीत. त्यांचे उद्देश्य म्हणजे बाष्प लोकरी कपड्यात बर्फ गुंडाळून ठेवला तर तो निवळत नाही. कारण बाहेरची उष्णता तो लागू देत नाही.

हवेचे तापमान १०४ डिग्री झाले तरी शरिराचे तापमान ९८.४ डिग्रीच राहते. ताप अजूनच शरिराचे तापमान १०४ डिग्री झाले तर बाहेर बर्फ पडत असता तरी मनुष्याचा हिशूने फिरणे अशक्य होते. त्याला चालता येत नाही याचे कारण आजार आहे, उष्णता नाही.

रंगनाथाचे लग्न

रंगनाथाला पंचवीसाचे बंधू लागले, तरी तो कोणतेही काम जबाबदारी घेऊन करण्यालायक नव्हता. बापाने त्याला लाडले वाढविले होते. निवाभ्यासातही तो वेताचाच होता. उवाणटपूपणाच त्याच्या अगत शिरला होता. परची स्थितीपण वेताचीच होता.

परंतु तो दिसायला गोरामोमटा होता. म्हणून काहीजण त्याला जावली मुलगी द्यायला तयार होते.

रंगनाथाच्या बोळखीचे लोक त्याला म्हणत—“हे बंधू दे, तू एखादी बांगली नोकरी करू लागलास तर अप्सरेसारख्या मुली तुझ्यावर तुटून पडतील.”

रंगनाथ त्यांना म्हणे—“माझे बाबा माझ्याबरोबर आगळी एकाला जेवण-खायला घालू शकणार नाहीत का?” एकदा त्याचा एक मित्र होजारच्या गाडी

एका मुलीला पाहून आला व त्या मुलीचे वर्णन करून सांगू लागला. म्हणाला—“अरे काय सांगू, फक्तच मुलगी आहे बंधू! शिवाय तिच्या आईजवळ खूप वेडेमुढा आहेत. ती मुलगीच आईच्या इस्टेटीला वारस आहे. ती म्हातारी दुर्गाबाई थोडी फटकळ आहे. मला म्हणाली—‘माझी मुलगी मी मढनाचा पुतळा असेल त्यालाच देईन.’ तू जाऊन तर पहा एकदा मुलीला! त्या मुलीशी तुझे लग्न झाले तर तुला नोकरी निकरीची गरजच काय? घरजांवाई होऊन राहतां पेईल!”

रंगनाथाला तो फार आवडले. दुसऱ्याच दिवशी तो आपल्या बडोलांना सांगितल्या- शिवाय होजारच्या गाडी निघाला. रंगनाथाच्या दुर्गाबाईचे घर सहजी मिळाले. दाराची कडी बाजविताना दुर्गाबाईने स्वतःच येऊन वार उघडले आणि विचारले—“कोण

राणीने विचारले. रंगनाथाने त्या प्रश्नाचा योग्य ती उत्तरे दिली. ती ऐकून राणी घरात निघून गेली.

द्वयानंतर दुर्गाबाई रंगनाथाच्या म्हणाली—
“बेटा, आता तू ये बरं! आम्ही लवकरच काय ते कळवू!”

त्या घरातला पाटबाट, राणीचे तोंदवं व प्रथम इत्यादी गोष्टी पाहून रंगनाथाच्या आपल्या नशिवात ही मूळगी नाही असेच वाटले. परंतु दुर्गाबाईने बरोबर एका आठ बड्यांनंतर रंगनाथाच्या घरी निरोप पाठविला—“आम्हांला तुमच्या मुलाचे स्थळ पसंत आहे, म्हणून वगैरे ठरविण्यासाठी यावे.”

रंगनाथाच्या वडिलांना काही माहीतच नव्हते. चक्कशी करतां त्यांना कळले की मुलीच्या घरची भाषिक स्थिती चांगली आहे. मुलीला बशील नाहीत व भाऊ ही नाही. लोक त्याला म्हणाले—“हे स्थळ घालवून बसू नका! चालून आलेली नक्षी परतवू नका!”

लवकरच रंगनाथाचे लग्न वाढामाटाने झाले. चारपांच दिवस लग्न घरी राहून रंगनाथाचे बडील इतर नातेवाइकांबरोबर बरी परतले.

रंगनाथाच्या वाटले की त्याची सासू त्याला घरजावई करून घेणार. म्हणून तो त्रायकोला घेऊन परतला नाही. परंतु एकदा

वाल्तामा दुर्गाबाई त्याला म्हणाली—
“तुम्हांला कळलंच असेल जावईबापू! पाटलांचा दुसरा जावई महिन्यातले पंधरा दिवस सासुरवाडीच राहलो आणि मेजवात्या उडवितो. पाटलांच्या जागी मी असते तर लाख माहेत त्याला घराबाहेर काढले गसते!”

ते ऐकून रंगनाथाच्या डोक्यात प्रकाश पडला. आपली सासू आपल्याला घरजावई करून घ्यायला तयार नाही.

दोनतीन दिवसांनी रंगनाथ मनाचा खोरपणा दाखवीत म्हणाला—“मामी, आतां तुम्ही या वयात एकदशा किती काळ राहणार हो? आपल्यानरोबर चला ना, आमच्याच घरी रहा!”

परंतु त्याची सासू म्हणाली—“बेटा, ज्याला जेथे राहणे योग्य तेथेच स्थाने रहावे तरच त्याचा मान राहतो. सत्ता आतांवातां कोठे पत्तासावे वर्षे लागले आहे. सत्ताचा दिवस चांगला आहे प्रमाणाला, तुम्ही निघायला हरकत नाही.” दुर्गाबाई म्हणाली.

नाटकाजान रंगनाथ राणीला बंडून आपल्या राबो परतला. आकर्षित तो एकदा होता, म्हणून बेफिकीरपणे राही. आतां राणीच ओझ त्याच्या डोक्यावर होत. आपल्या बायकोचा खर्च वडिलांवर टाकणे त्याला लज्जास्पद वाटू लागले.

म्हणून तो एकदां बायकोला म्हणाला—“ओ काहीतरी व्यापारबंदी करावा म्हणतो, तू भांडवलसाठी आईकडून पांच हजार रुपये मागून आण.”

राणी हुंसली व म्हणाली—“वाळूतून तेल काढला येईल, परंतु माझ्या आईच्या हातातून एक पैसा काढणे शक्य नाही.”

तरी रंगनाथाने कोणाबरोबर तरी सासूकडे निरोप पाठविला की त्याला व्यापार करण्यासाठी पांच हजार रुपयांची गरज आहे.

दुर्गाबाईने झांच उत्तर पाठविले—
“ज्याच्याजवळ व्यापार करण्यापुरेसे पैसे नाहीत स्थाने व्यापारात उतरावेच कशाला?

रे नामा, धू! धू साक्ष्या राणी बेटोला पहायला आला आहेस वाटतं?”

दुर्गाबाई थोडी लठ्ठच असी, एक विषबाबाई होती.

रंगनाथाने होकाराची मान हलविली.

“बेटा राणी! अग, इकडे ये, मुला पहायला पहा, कोण आलं आहे ते!”

दुर्गाबाईने मुलीला बोलाविले. राणी बाचीत होती, हातातलं पुस्तक घेऊन आली आणि चिडक्या स्वरान म्हणाली—“पुन्हां लग्ना-खर्चा गोष्टी!” रंगनाथ त्या मुलीला पाहून थक्कच झाला.

“तुमचं नाव? कोठे राहता? शिक्षण कोठवर झालं आहे?” वगैरे प्रश्न सदाबद

त्याला सांगार, कोठे तरी नोकरी कर. सोम्याच्या बाहुलीसारख्या मुलीला दिलं आहे मी। त्याने एका पैशाची ही अपेक्षा ठेवणं इष्ट नाही।"

तो निरोप ऐकून रंगनाथ निराश झाला. त्याने विचार केला की आज्ञासारखे बसून भाषणार नाही. जो पुढून बार पैसे मिळवीत नाही, त्याची फिकोर बायकोसुद्धा करीत नाही. आयुष्यभर दुसऱ्याच्या तोंडा-कडे पहात राहून स्वतःची मान खाली करून घेणे मूर्खपणा आहे.

असा विचार करून रंगनाथने धावपळ सुरू केली व एका महिन्याच्या आत त्याला आयुष्यातल्या खऱ्या आनंदाचा अनुभव कळला. स्वयंपूर्वी त्याला आयुष्य एक ओंछे वाटत होते. कधीकधी त्याला स्वतःचाच राग येई. परंतु आता त्याचा उत्साह वाढला. एक वर्षे लोटले असेल आणि रंगनाथाच्या पितृत्व आले.

आपल्या नातीला पहायला दुर्गाबाई भावले आल्या. नातीच्या गळघात सोन्याची

माळ घालीत त्या रंगनाथाला म्हणाल्या-
"बेटा, किती बदल झाला रे, तुझ्यात, मला फार बरं वाटलं. तू दिसायला किती सुंदर आहेस, तुझं कुटुंबपण प्रतिष्ठित आहे. परंतु जवकडो केल्यावर मला कळले की तू आज्ञासारखा धरो बसून धुवळा झोड-तोस आणि खोपळी लबाबदारी तुला कळत नाही. तरी मी बापल्या मुलीचं लग्न तुझ्याशी या विषयावर फक्त दिलं की अंगावर जबाबदारी घेऊन पडल्यावर तू आपोआप सुचरशील. तुझा आज्ञाशीपणा दूर करण्यासाठीच मी इतका निष्ठुरपणा केला होता. माझ्याजवळ बं आहे, ते मी बरोबर ठेणार आहे का? हे सर्व तुमचंच आहे!"

ते ऐकून रंगनाथ आत्मविश्वासपूर्वक म्हणाला-
"मला जो प्राप्त होतो आहे, ती माझ्या कुटुंबाला सुखाने संसार चालवायला पुरेशी आहे. मुम्हाला काही डाक्याचेच असेल तर आपल्या नातीला वा!"

[८]

[जंगलाल माळ काडीतं सारहेन व सैनिक आत बसता त्याला परण्यास स्थितीत असलेला एक नवा सैनिक दिसला. त्याच्याकडून कुठिलीही शिपावळन झालेल्या राखडीही बुंगांझाची माहिती कळली. त्या राखडीझाका बघ कसा करावयाचा, या विचाराने माळां सारहेननाला एकाएकी चतुराक्ष दिवला. धुटे-]

चतुराक्ष सैनिक एकाएकी समोर दिसल्या-
मुळे समरसेन व सैनिक धावळून गेले. म्हणून त्याला शत्रू मानावे लागत आहे नवीन सैनिक तसे बरं बरं कांपूच लागला. मला" एवढे म्हटल्यावर चतुराक्ष धावला व नव्या सैनिकाकडे पाहून म्हणाला-
"हा नवीन सैनिक कोण?"

चतुराक्ष स्मित कळले म्हणाला-
"तुम्ही शिण्याच काहीच कारण नाही. इतरना मी त्रास देत नाही. त्या एकाआशियाय नवा सैनिक म्हणाला. ते खरर ऐकून माझा दुसरा कोणी भात्र नाही. तो सुद्धा 'नाही' या अर्थी मान हलकील चतुराक्ष

म्हणाळा- "तुम्ही सर्वच आतां संकटात सापडणार आहांत. यापूर्वी तुमच्यावर संकट आलं असेल तर ते एकट्या एकाक्षरानेच असणार! मापुळे मात्र या बेटाच्या दक्षिणेकडच्या डोंगरात प्रवेशातल्या तुमच्याच सारख्या माणसांच्या हातून तुमच्यावर संकट येण्याची शक्यता आहे."

एकडे हे संभाषण चालू असतं झाडीच्या जाड ठसे पाहून दोघे रानटी लोक त्यांच्याकडे पहात होते. ते काय हे न कळल्यामुळे समरसेन चतुराक्षराने दोन पावले चालून गेला व म्हणाळा- "चतुराक्षर, तू मांशिकच असल्यास तरी चांगल्या रिसतो आहेस. तू म्हणाळास तसे आमच्यावर मोठे संकट

येणार असेल तर ह्या संकटातून सुटका मिळवायला तपासतुम्हा वृथ्वा सांग."

चतुराक्षराने लगेच उत्तर दिले नाही. थोडा वेळ विचार करायला थांबला व म्हणाळा- "समरसेना! या बेटावर दत्तक्या जडचणी पायला मूळ कारण पश्चिमेकडच्या समुद्रात अडबट बुडलेली एक नाव आहे! त्यात धनराशी आहेत ते सर्वांना माहीत आहे. पैसाशिवाय कोणतेही काम होत नाही हेदेखील सर्वांना वाटते. एकादा भात्रिकाला ते घन हवे आहे तर मला त्या नावेचे रक्षण करीत जमलेली नागकन्या हवी आहे. तुम्हांला पाय हवे आहे हे सांगितलेस तर माझ्याकडून तुला हवी असेल ती मदत करीन."

समरसेन काही उत्तर देणार इतक्यात मला सैनिक घनपाळ शरथर कापत मोठ्याने ओरडला. समरसेन व सैनिक त्यांच्याकडे उत्सुकतेने पहात म्हणाले- "काय झाले रे?"

घनपालाने बुरच्या झाडीकडे मोठे दाखवित म्हटले- "तिकडे पहा, रानटी लोक पुन्हा आले आहेत. मला झाडाळा यांनाच दांगून देवले होते!"

समरसेनाला व सैनिकांना झाडीत नाव लपून उभे असलेले व त्यांच्याकडे पहात असलेले दोघे रानटी लोक

दिसले. समरसेनाने लगेच धनुष्यावर बाण चढविला.

चतुराक्षराने त्याला अडविले व म्हणाळा- "समरसेना, तुझा बाण त्यांना लागणार नाही. आकाशात उडणाऱ्या मच्छाला किंवा पळणाऱ्या चित्याला सुद्धा तुझा बाण एक वेळ लागेल. परंतु हे लोक इतक्या जोराने धावतात की तुझा बाण यांना लागणंच शक्य नाही. मी पाहून घेतो घाबरा."

त्यानंतर चतुराक्षर तोंड फिरवत भागे वळून हांक मारू लागला- "वनमाणसा! ए धुवडा! लगेच काळे धुवड व वनमाणूस दोघे त्याच्या जवळ बाली."

"वनमाणसा, ते दोघे कांकून पाहून पळून जात आहेत ना ह्या दोघां रानटी माणसांना ठार कर! धुवडा, तू हा जवळपासचा सर्व प्रदेश एकदां टेहळणी करून स्वाहादून घे पाहू." चतुराक्षराने आपल्या दोघा येवकांना आज्ञा केली.

लगेच वनमाणूस आपल्या मालकाच्या आज्ञेप्रमाणे धावले. त्याने एक उडी मारून ह्या दोघां रानटी लोकांपैकी एकाला घेरले. तो रानटी माणूस सर्व अरण्या बुबडून गेल्यासारखा जोराने किकाळी फोडून ओरडला. वनमाणसाने त्याला दांतदा गरगर फिरवत दूर फेकले. तो ओरडत एका

जवळकावर बाळून वावळला आणि जागच्या जागी ठार झाला.

धुवड त्या तुसच्या माणसाच्या डोक्यावरून उडू लागले. त्याने ओरवत राहून आपल्या अशकृषीदार नखांनी त्या रानटी माणसाचे डोके ओरवाडून काढले व त्याला अर्धमेल करून सोडून दिले.

ते पाहून थोडा निश्चित झालेला सैनिक घनपाळ चारी बाजूला एकदा नजर फिरवून जवळच्या सैनिकाला म्हणाला— "मला तहान लागली आहे. जवळपास कोठे त्याचला पाणी मिळेल का?"

चतुराक्ष हात नकाराची हलबोल म्हणाला— "फार संभाळून वर का?

पाण्यासाठी वाटेल त्या तलावात किंवा सरोवरात उतरू नको. हे बेट म्हणजे सर्व तऱ्हेने भयंकर आहे. माक्या बरोबर चला. मी तुम्हांला चांगली पिण्यालायक पाण्याची जागा दाखविते. जसे म्हणत तो पुढे निघाला.

सर्वजण एकत्र सरोवरानजीक पोचले. त्या सरोवरात मयरी व इतर क्रूर प्राणी मोहोळ फिरत होते. ते प्राणी लपलेल्या जागी सर्व गेले आणि पाण्यात न उतरता बाहेर काढावर उभे राहून पाणी प्याले. काढावर झालेला त्यांच्या सावलीत उभे राहून चतुराक्षाने त्यांना सांगितले होते त्या नवीन गोष्टी विषयी विचार करू लागले. बहुतेक दक्षिणेकडून येणारी माणसे म्हणून तो म्हणाला ते लोक म्हणजे कुंभांड व त्याचे रानटी अनुयायी जसावेत असे समरसेनाला वाटले.

चतुराक्ष म्हणाला त्या नागकन्येविषयी समरसेनाच्या मनाशी शक्य दूर झाली नाही. म्हणून तो चतुराक्षाला म्हणाला— "मी विचारतो आहे, पण तू अन्यथा मानू नकोस. धनराशी असलेल्या नावेचे रक्षण करणारी एक नागकन्या आहे, असे तू म्हणालास ते खरेच का रे?"

"त्यात खोटे काहीच नाही. पाहिजे तर माझ्या बरोबर चला. मी ती नाव व

नागकन्यासुद्धा तुम्हांला दाखवितो. तशी ती जागा येथून फार दूरही नाही, जगदी जवळ आहे." चतुराक्ष म्हणाला व बरोबर गायला त्याने खुणावले.

चतुराक्ष पुढे निघाला व समरसेन न सैनिक त्याच्या पाठोपाठ निघाले. काही वेळाने ते एका उंच डोंगरात बाणी येऊन पोचले. तेथून समुद्र अगदी दृष्टि दिसत होता.

"ती पहा, नाव दिसते आहे का?" असे म्हणत चतुराक्षाने आपले बोट समुद्राच्या दिशेने नावेकडे दाखवीत समरसेनाला विचारले.

समरसेन व सैनिकांनी त्या बाजूला पाहिले. त्यांना ती नाव स्पष्ट दिसत होती. ती समुद्रात अर्ची बुडालेली होती. तिचे शीरे काटलेले होते व ती लाटांमुळे झोळत होती. परंतु धनराशी असलेल्या त्या नावेची राखण करणारी ती नागकन्या मान त्यांना दिसली नाही.

"ती नागकन्या दिसत नाही की?" असे डादवयाने म्हणत समरसेनाने चतुराक्षाकडे पहाले.

त्या प्रश्नाचे उत्तर देण्यापूर्वी चतुराक्ष थोडा हुसला व म्हणाला— "समरसेना, प्रत्यक्षचिदाव ती नागकन्यासुद्धा तुझ्या दृष्टीस पडली तर मग आमची मंत्रविद्या

कोणत्या कामाची? त्या नागकन्येला फक्त मला व त्या एकाचाला मंत्रबळाने पाहता येते. एकाचाला त्या घनाचा लोभ आहे, व ती आहवी उभी आहे म्हणून तो त्या नागकन्येला शत्रू मानतो आणि मी तर तिचे वरणच केले आहे."

समरसेनाला त्यानंतर काही विचारांवेतच वाटले नाही. भागे त्याने त्या धनराशीच्या विषयी ऐकले होते तेव्हा ती धनराशी मिळवून कुंडलिनी द्वीपावर जायचा विचार त्याच्या मनात होता. परंतु ते त्याला आता माध्य होणे शक्य नाही हे त्याला कळले, आता आपली एक धडचण उभी राहिली, तो राजद्रोही कुंभांड

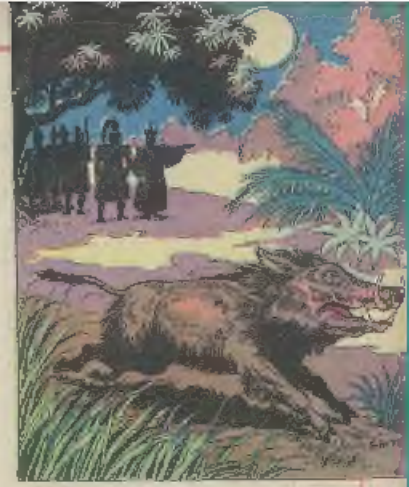

त्याचसाठी प्रयत्न करीत होता. शिवाय एकाक्षाची भीती तर होतीच होती. या सर्वांमुळे जास्त कठीण म्हणजे मंत्रशक्ती-शिवाय त्या नावेचे रक्षण करणाऱ्या नाग-कर्पेच्या हातातून निसटून नावेपर्यंत पोचणे अशक्य होते.

समरसेन या विचारात गडून गेला होता हे ओळखून चतुराक्ष मोठ्याने हसला व म्हणाला—“समरसेना! तुझे मन तर्कवितर्क करण्यात गडून गेले आहे ते सर्व मला कळले आहे. मला आताच एक गोष्ट सूचली आहे. तुझी एक धनराज्ञी नावेतील धनराज्ञीवर आहे. ही गोष्ट मी केव्हाच ओळखली. त्या धनराज्ञीवर माझी नजर नाही, म्हणून त्या रावतीत तुझ्याशी माझी चढाओढ नाही. तुझ्याशी चढाओढ करणारा तो एकाक्ष मात्र आहे. आपण दोघांनी मैत्री केली तर आपल्याला हब आहे ते माध्य होण्याची शक्यता आहे, असे मला वाटते आहे.

चतुराक्षाने ते म्हणल्यावर समरसेनाला एक नवीन उत्साह आला. या भयंकर बंटावरून स्वतःचा जीव वाचवून कसे पळून जायचे या विचारात पडलेल्या समरसेनाच्या मनात एक नवीन भाषा डोकावू लागली. त्यासाठी त्या राजदोही कुमोडाचा प्रयत्न बघ करायला हवा आणि शक्य झाले तर

चांदोबा

त्या नावेतील धनराज्ञी मिळवायला हवी. परंतु मुळात या नावेचे गुपित काय हे कळले पाहिजे.

सर्वात आधी ती धनराज्ञी असलेल्या नावेच्या मागचे गुपित काय हे काढून घ्यावे, असा विचार करून समरसेन चतुराक्षाला म्हणाला—“चतुराक्षा! मात्रिकाचे नाव ऐकताच सामान्य माणूस बान्धनच वातो. परंतु या बंटावरच्या दोघां मात्रिकांमध्ये म्हणजे त्या एकाक्षमध्ये आणि तुझ्यामध्ये पुष्कळच अंतर आहे! तुझ्यात भूतदया आहे, मित्रप्रेम आदि चांगले गुण आहेत, असेही दिसत आहे. मी तुम्हाला काही मजत करण्यासारखी असेल तर बोल, मी अवश्य

करीत. परंतु त्या मातेच्या मागे जे गुपित आहे ते कळलं तर धरं असं सगळं वाटतं आहे."

चतुराक्षाने लगबग उत्तर न देता काही वेळ भांगपुढे केल्यावर म्हणाला—"ती लाव, तिच्यातील धनराशी आणि ती नागकुल्या-माच्यानियसी तांभायच म्हणजे बरेच काही मांगावे लागणार आहे. ते ऐकण्या इतके कुतूहल तुला नसेल ही. तरी मी बोडक्यात मागतो, ऐक! कदाचित तुला वायन हीपा-विपमो माहीत नसेल, माहीत असले तरी तुम्ही त्या हीपाला निराळ्याच नावाने ओळखत असणार. त्या श्रमन हीपावर जायजेव नावाच्या राजाने राज्य होते. शाकतेय म्हणताच तुला कळलंय असले की तो चंडीचा भक्त होता. संप्रत्य बिद्यत तो अद्वितीयच होता.

"एका राजधानीत देवीचा नवरात्र उत्सव जाळू होता. भांगपे लवत-लवत घुना करीत होता. ओवाची गरबच जाळू असलां अकरमाते चंडीदेवी प्रगट होऊन म्हणाली-

'भक्त हो! तुमची भक्ती पाहून मी प्रसन्न झाले आहे. परंतु फक्त घुसने माझ्या मनाचे समाधान होणार नाही. माझे एक अपूर्व असे देवालय बांधा.' या शब्दात देवी हुंकारली.

"शाकतेय सुकमे टेकून देवीला नमस्कार करून म्हणाला-'देवी, तुझ्यासाठी प्रत्येक देवालय(बरोबर गणसचुची एक गोपुरही बांधतो.'

"त्या पाठोपाठ देशी आणखी जोराने हुंकारली-'माझे देऊळ व योपुर सामान्य रगडामातीच बांधले तर तेवढ्याने माझे समाधान होणार नाही. सर्व सोभ्याचांदीचे बांधले जाहिजे, तरच माझ्या मनाचे समाधान होईल.'

"शाकतेय थरथर कापू लागला. चंडीचीच आज्ञा होती ती. त्या आज्ञेचे पालन करणे भागच होते. परंतु इतक्या मोठ्या देवलयसाठी व योपुरासाठी कायणारे मोने व चांदी कशी संपादन करावयाची!

(धमजः)

व्यवहार कौशल्य

विक्रमादित्याने आपला हट्ट सोडला नाही. तो झाडाजवळ गेला, प्रेत खाद्यावर काढून घेतले आणि मंहुमीप्रमाणे मोन होऊन स्वयानाच्या दिशेने पाळू लागला. तेव्हा प्रेतात बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला-"राजा, तुला इतकी मेहनत करीत असलेला पाहून तुला व्यवहारज्ञान नसल्याचे मला स्पष्ट दिसत आहे. भिक्षुशेठ व्यवहारकुशल असल्याकारणाने माझे कसा सोनूशेट झाला होता, तुला मी त्याची गोष्ट सांगतो." असे सांगून वेताळ गोष्ट सांगू लागला.

धर्मपुरी नांवाच्या एका गावी भिक्षुशेठ नावाचा एक बाणी रहात असे. त्याने व्यापार करायचे ठरविले. परंतु त्याच्या व्यापाराला लागणारे भांडवल नव्हतं. म्हणून त्याने मापत्या गावातल्या साव-काराकडून थोडे कर्ज काढले. परंतु त्याला

व्यापारात तेवढं यश मिळालं नाही, म्हणून कर्ज फेडतां आलं नाही.

सावकार कर्जाची रक्कम वसूल करा-यला त्याचा कस लागला. तेव्हा भिकू-शेट त्याला म्हणाला—“सावकार, मामले-दाराच्या ऑफिसातून लवकरच आमचे वासुदेवदाव येतील. ते आस्वावर श्री कर्जांचो रक्कम फेडीत.”

“म्हणजे तु वासुदेवरावांना ओळखतोस वाटत?” सावकाराने पकित हसून विचारलं.

“अहो, ओळखतो काय? तो तर माझा नातेवाईक आहे!” भिकूशेट म्हणाला.

“अरे मग, तु हे मला आज्ञापर्वत कधीच सांगितलं नाहीस की? तू सावकार कर्जाची

रक्कम दे. बरं तर येतो!” असे सांगून सावकार निघून गेला.

सावकाराचे त्या वेळचे वागणे भिकू-शेटला विचित्र वाटलं. परंतु त्याचं कारण दुसऱ्या दिवशी त्याला कळलं.

दुसऱ्या दिवशी सावकार एका तरुणाला दरोडार घेऊन आला आणि म्हणाला—“भिकूशेट, हा वध माझा मेहुणा, वायकोचा भाऊ! तु वासुदेवरावांना सांगून याला कचेरीत दे चिकटवू. तु हे काम नेलेस तर तुझं सर्व कर्ज माफ!”

बस्तुस्थिती अशी होऊ की ‘वासुदेव’ नाव एकून सावकाराचा गैरसमज आला होता. भिकूशेटचा वासुदेव कारकुनाचे काम करीत असे, त्याच कचेरीत एका मोठ्या

हुद्यावर वासुदेव नावाचा दुसरा एक माणूस अधिकारी होता. सावकाराला वाटलं की तोच भिकूशेटचा नातेवाईक असावा.

भिकूशेटला सावकाराचा गैरसमज सावकाराचं समजलं तेव्हा एकदम विजेच्या झटक्यासारखा त्याच्या डोवयात एक विचार आला. सावकाराच्या मेहुण्याला कचेरीत नोकरी मिळवून दिली तर कर्ज सहजी फिटेल व गावात आपलं वजन थाढेल.

म्हणून भिकूशेट म्हणाला—“जर, पाहलो प्रयत्न करून, तुम्ही उच्चा भेटा!” असे सांगून भिकूशेटने सावकाराला निरोप दिला. तो त्याच दिवशी कचेरीत जाऊन आपल्या नातेवाईक वासुदेवला भेटला आणि त्या कचेरीतल्या मोठमोठ्या अधि-

काऱ्यांची नावे, त्यांचे हुद्दे व इतर माहिती एका वहीत लिपून घेतली.

त्यानंतर भिकूशेट कचेरीतल्या मोठ्या हुद्यावर काम करणाऱ्या वासुदेवच्या ऑफिसात गेला. तेथल्या लोकांनर भेटून म्हणाला—“मला कलेक्टरच्या कचेरीतल्या रघुनाथराव साहेबांनी पाठविले आहे, मला आतां वासुदेवराव साहेबांना भेटायपाचे आहे.

म्हणून भिकूशेटला लगेच वासुदेव-रावांना भेटण्याची परवानगी मिळाली. रघुनाथरावांचे नाव सांगताच वासुदेवराव साहेब म्हणाले—“त्यांना जाऊन मागा की मी त्यांच्या नातेवाईकाला नोकरी देत आहे, त्या तरुणाला माझ्याकडे पाठवा!”

त्यानंतर दुसऱ्याच दिवशी सावकाराच्या नातेवाईकाला कचेरीत नोकरी लागली.

गावभर ही बाणमी पसरली. भिकू-सेटच्या शिफारशीने सावकाराच्या मेहु-भ्याला कचेरीत नोकरी मिळाली ही बातमी पसरताच भिकूसेटचा गावात मान वाढला. लोक म्हणू लागले-“अहो त्याची ओळख मोठमोठ्या अधिकार्यांची आहे!” सर्व गावकरी त्याची मदत मिळविण्यासाठी त्याच्या घरी येता घालू लागले. ज्या लोकांना कचेरीत आपली कामे करून घ्यायची होती ते भिकूसेटकडे येतवस्तू आणून देऊ लागले.

भिकूसेटचे व्यवहारकौशल्य फळास आले. तेनापती, खजीनदार, जिल्हा अधिकारी,

न्यायाधीश, किल्लेशारसारख्या मोठमोठ्या हुद्यावर काम करणाऱ्या अधिकार्यांशी भिकूसेटची नुसती ओळखच नव्हे, तर मैत्री झाली. त्याने कित्येक लोकांचे सटले जिकवून दिले, कित्येकांना नोकऱ्या मिळवून दिल्या. तो काही दिवसांत लक्षाधीश झाला, भिकूसेट सोबूसेट झाला. आता भिकूसेटने राजधानीच्या गाजीच मोठे दुकान काढले व प्रतिष्ठित व्यापारी म्हणून त्याचा नावलीक वाढला. राजा व प्रधान मुद्दा एक प्रतिष्ठित नागरिक म्हणून त्याला राज्याच्या सर्व उत्सव प्रसंगां लाव बोलावणे पाठवू लागले. एखाद्या मोठ्या हुद्यावर काम करणाऱ्या व्यक्तीचा वाढदिवस असला की भिकूसेट त्यांना उपहार नेऊन देऊ लागला. राजघराण्यातल्या लोकांचे वाढदिवस, लग्न कार्ये वगैरे निमित्ताने राजवाड्यात भिकूसेट जाऊ लागला व ‘मूळ माही फुलाची पाकळी’ सांगून मोठमोठे तज्ज्ञाणे देऊ लागला. पुढे पुढे तर त्याचा इतका मान वाढला की तो नोकऱ्याच्या हाती एखादी चिट्ठी पाठवून लोकांची कामे करून देऊ लागला.

एकदा महाराजांचा वाढदिवस होता. मोठी मेजवानी होती. त्यास फक्त उच्च अधिकार्यांनाच आमंत्रणे गेली होती. त्या वेळी पर्व कस मोठमोठ्या पदावर पोचले परंपरांशी बोलू लागले त्यात भिकूसेटही

एक होता. बरेचगून खरी सटले व जिकवून तिखटमोठे लावून बऱ्याच बढाया झाल्या. परंतु भिकूसेटने खरेखरे ते सांगितले. ते ऐकून सर्वांनी त्याच्या व्यवहारकौशल्याचे कौतुक केले. राजाने भिकूसेटच्या खरेपणाची वाखाणणी करून म्हटले-“भिकूसेटच्या व्यवहारकौशल्याचे इतरांच्या माताने जेवढे कौतुक करावे तेवढे थोडेच आहे.”

यश्वर गोष्ट सांगून वेताळ म्हणाला-“राजा, भिकूसेट व्यवहारकुशल असेल, परंतु त्याने फसवेगिरीच केली होती की नाही? आजपर्यंत तो लबाडीचेच पीक काढीत आहे. बस अजूनही राजा व इतर लोक त्याची वाखाणणी करतात, हे कस काय? या प्रश्नाचे उत्तर माहीत असूनही तू दिलं नाहीस तर परिणाम तुला माहीतच आहे, तुझ्या डोक्याची शंभर शकले होऊन तुझ्याच पायावर लोटू लागतील.”

विक्रमादित्य म्हणाला-“या जगात काही लोक सुखवस्तू पियतीतच जन्माला येतात तर काही लोक हळूहळू उच्च स्थितीपर्यंत

रावतात. दुसऱ्या तऱ्हेच्या लोकांना व्यवहारकौशल्याची गरज असते. राजा किंवा मंत्री यांच्या मुखांना उच्च वर्गीयात राहायला व्यवहारकौशल्याची गरज नसते तशीच भिकूसेटसारख्यांना उच्च समाजात स्थान मिळवण्यानंतर व्यवहारकौशल्याची गरज भासत नाही. परंतु एक सामान्य किराण्यामालाच दुकान काढायलाही भाड-बल नसलेल्या भिकूसेटला राजधानीतला एक प्रतिष्ठित व्यापारी व्हावयाचं असेल तर व्यवहारकौशल्य आवश्यक आहे व ते भिकूसेट मध्ये होतं. एकदा उच्च पद प्राप्त झालं की ते त्याला कातं साध्य झालं याची चवकशी कोणी करीत नाही. तशी चवकशी कोणी करू लागला तर त्यालाच कधीकधी त्याबद्दल आपली माथ स्तळी करून घ्यावी लागते.”

अशा तऱ्हेने राजाचे बोल सग होताच वेताळ प्रेतासह अदृश्य झाला आणि पुन्हा झाडाला वाऊन लांबकडू लागला.

(कल्पित)

डोळे उघडले

सासरी पाठसंयोजक रसाभा वाटस ही तिची समूह विचारकृत प्रगत्यो भवे कावे कंवर मोठेपण करतून वेगळी परंतु रसाभा सात स्वभावाने गरीब होती ती रसाभा तिच्या काहीपणा जस्त प्रेमाने बाग्यी सासुरच्या या मळकट्यावर गौर फायदा घेवने घेतला तिने कामाला हात न लावण्याची ठरविणे सर्व काम तिची सासूच करे

एके दिवशी तिचा कोरवा साळ तिच्या भेटायला आला क्षात्री बापको पुढीलच हातरी आली होती रसाने आपल्या हाडाला विचारले-“दादा! झालेसोवहिनी प्रगत्यो तम कामे शरीर वसतीस नाही! काहीसा म्हातारपणी कोको विजांनी निजले जेवेल नाही?”

“नाही म रसा मातही एकही काम करीत नाही सासुरच कामाचे सर्व माझे आहे तिचा दादा म्हणाला. त्याने त्यापुर्वी रसा हातरी कसे बायले सु पाहून पालव होते रसा रागाचे माथासा म्हाली-‘तारम दादा, रहिनीत माहेरी ये पाठवून म्हणजे तिचे होळ वसतीस

“मी तोच विचार करीत होती परंतु येथे येऊन तुला संसारी पाहिला य विचार बदलला कारण मी क्या दिवशी माझीला माहेरी पाठवीत त्या च दिवशी अ मधे मंडूक तुला आसल्या घरी पाठवितील मी पाहलो आहे, तुझ्यामुळे तुझ्या सासुरचे काम कमी होण्याऐवजी वाढले आहे’ रसाचा काळ म्हणाला एमचे होळे जमले म म प्रगत्यो सर्व कामे करू लागली

सुरे दि. १५/५

फार प्राचेत काळची गोष्ट आहे ज्ञान-

प्रिय नावाचा एक तरुण भाळपणीच क सोला गला न गुरुकी सेवा करत व मव विद्या शिकून पारंगत झाला म्हणून नवे त्याच्या विद्वत्त्वाची आणि ज्ञानज्ञानाची स्तुती करू लागले

परंतु ज्ञानप्रियला मात्र काहीतरी उणीच जमल्यासारखे झाले तो विचार करू लागला मी सर्व विद्या शिकून त्याने प्रसन्नच तपावर केले परंतु मागेची एवढी विद्या उच्चनिर्वाहला उपयोगी पडणे शक्य नाही माझ्या शिक्षणाला काणतीतरी उणीच नक्कीच आहे ती उणीच काणती हे कळल्याशिवाय लगेत कसून काय उपयोग?

ता वनेक जिज्ञान कोकाला भटला व त्याने संवादन केल्या सर्व विद्याचे वर्णन करून त्यात त्याला विचारले- आता मला हे सांगा की शिक्षण पुरे झालेला मी

आणखी काय शिकत पाहिजे? सर्वानी एकच उत्तर दिले-“अरे वेड्या तुझ सर्व शिक्षण झाले आहे!”

परंतु एक बुद्ध गुरूस्थ म्हणाले-“मुला, तुझ्या शिक्षणाला एका गोष्टीची उणीच राहली आहे ते शिक्षण तुला देऊ वाक्याने एकच एक व्यक्ती आहे गांवचा कोठार ती गावाच्या टोकाळा राहिली मी त्याच्या हाताळाची काही दिवस राहालास तर तुला शिक्षण पुरे होईल.”

ज्ञानप्रियला तो बुद्ध म्हणाला त्यात सध्या वसल्यासारखे वाटले आता आपले शिक्षण पूर्ण होणार याचशी त्याला पर मतद झाला तो त्या कोठाराच्या शेवटचे निघाला त्याला कोठाराचे दर लपवले त्याने नमस्कार करून कोठाराला विनंती केली- काका मी सर्व विद्या शिकून आला आहे, तरी काहीतरी शिकायचे

सहून गन्धामाख वाटन आहे म्हणून मला मगान मुक्ती व्हायला उपबोली पडेल असे काहीतरी शिकवा!"

लोहाराने ज्ञानप्रियला भाषाबरोबर घेऊन भाता चालविण्याचे काम सांगितले. ज्ञानप्रिय त्या काळघाकुटु जागो विस्तवाशेजारी घसून भाता चालवू लागला.

एक दिवस मोला एक आठवडा लोटला, एक महिना लोटला व एक वर्षही लोटले. ज्ञानप्रिय भाता चालवीत राहिला परंतु लोहाराने त्याला दुसरे काही काम सांगितले नाही तरी ज्ञानप्रिय काहीच बोलला नाही त्याने विचार केला की मी ज्या कामासाठी आलो आहे त्याची लोहार काकांना चांगली कल्पना आहे तेव्हा पुन्हा पुन्हा त्या गोष्टीची वाढवण करून देणे शहाणपणाचे नाही.

परंतु एक वर्षे लोटले तरी लोहाराने दुसरे कोणतेही काम शिकविण्याची गोष्ट काढली नाही. म्हणून खिन्न मनाने त्याने विचारले-"गुरुवर्य! माझ्या शिक्षणाची "

तु भांडा लागलीत रहा! लोहाराने एवढेच उत्तर दिले. त्यानंतर ज्ञानप्रियने लोहाराला पुन्हा त्या गोष्टीचा आग्रहण करीत करून दिली नाही.

जशा तहून पाच वर्षे लोटली. एक दिवशी ज्ञानप्रिय भट्टीजवळ घसून भाता चालवू लागणार तितक्यात लोहाराने यऊन प्रेमान त्याच्या पाठीवर हात फिरविला. ज्ञानप्रियने तत्पक्षे नमस्कार करून विचारले-"गुरुवर्य! काय आज्ञा आहे?"

"बरा तुझ शिक्षण आता पुढे झाले आहे आता तू घरी जा लग्न करून घे आणि गृहस्थाश्रमाला पाऊल टाक. तू सर्व विद्यांत श्रेष्ठ विद्या सहनशीलता ठिकून घेतली आहेस." लोहार म्हणाला.

ज्ञानप्रियने आज्ञेवरून गुरुचे पाय बरेच व त्याचा निरोप घेऊन घरी गेला लग्न करून त्याने सत्सार घाटला. त्याचा मसार सुखाचा झाला व एक धोर जपनी म्हणून याचकरी त्याचा अधिकार करू लागले.

नावयाचा प्रताप

फा. श्री रामशास्त्री नावच्या एक

मराठी ब्राह्मणाला पार मुली होव्ये. रामशास्त्रीकडून लारही मुलीची लग्न वधून दिवडा आणि मुली सामरीं नाट्य कागत्या परंतु मुलाकड्या जनासाठी जे वज काढले होते त्याच्या अडथळ्यासाठी बांधून गमा हातात तो मरीक ब्राह्मण सावकारादा नाड व भविष्य अश्वघोष न्यायाने एक दिवशी रथ धरून गेले. निवून गेला.

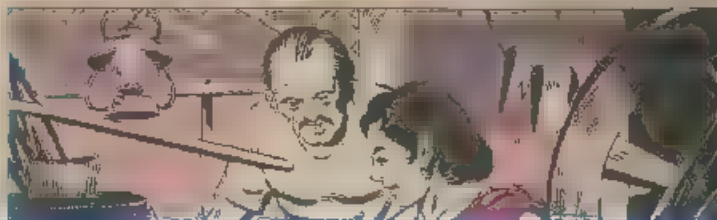
तो अज्ञाया मुख्य गावा निघाला होता. वाटेवर एका गावी पोचला तेथे एक मोठे वडाचे झाड होते. त्या झाडावर दोनतीनज वयपासून एक मुल्ल रहात असे तो बाहेर जवळपासच्या पत्तकांना भवतीत मज्जार हाता मधून कोणत्या वाजला मज्जी अडली फिरकत नसे. बाळोव्या रात्री रात जाम्बोला आला व पुढे जाई वर मज्जी वर रावत विचारले "कका! यांचे पाहू

रामशास्त्रीच्या सर्वांवाला सामने

मुल्ला परंतु रामशास्त्री स्वभावान धात्रा धीमत्र होता. सत्सवार मुलीची लग्न करून देण म्हणजे काही सामान्य पराक्रम नव्हते म्हणून प्रसंग वधात राखून रामशास्त्रीकडून स्वतःला सावकून तितक्याच करतना स्तरा. विचारले. "काण तु

आज अ राज ऐकन म परागत वंशधर हू पय एवजी अ पन्य म वे अंगून विचारता आहे हे पाहून मुल्ला अपमान झाल्यासारखी वाटले झगडावरून अही साधन रामशास्त्रीसमोर पुन्हा राहून त्याने विचारले- "मी कोण आहे कळत नाही का?"

रामशास्त्रीने त्याला व आक्षेपान्याचे सांग करून विचारले "कोण रे बाबा तू? या काळोख्या रात्री एकटा इकडे कसा काय आला तू?" एखादे त्रिवाण निघाले तर? तू दिमायला तालक घेतला आहेस."

या मुलाच्या भनोत धडा उचलून घ्यावी की सर्वोपेक्षा आपल्याला जसा अधिकार आहे तोच पावलात, तसे भाग्य कर जसल नाही वारत म्हणत तो रामशास्त्रावर ह्या साशक दृष्टीत पडला म्हणाला- 'तू भाव्या-समोर हे तारक काय वास्तविक आहेस रे?' मी या झाडावरचा मुला आहे आणि पाली तीनशे वर्ष या झाडावरच आहे.

रामशास्त्राचे नव्या गोष्टीवर भावा विचारात घेताना तसेच धडा वरील शहरात असावे. तुला ह्या वाटला की मी मुलाला ओळखत नाही? तू खरोखरच मला अस्वस्थ कर मला म्हणत तो मी बघून हाक पडला नसताना का? तुला पाहून मला

माझ्या जावयांना पाहून अंभय बायल त्याच्या पांवरही बसले नाही.

ते सर्व एकूण मुला जिवंतच झाला म्हणत रामशास्त्राची पुढी म्हणाला तूच डोळे कितरी धातून व मंदिर आहेत तू कितरी रागावून भाड्यावर होळ वगळून पाहिलेस तरी माझ्या जावयांच्या रागाच्या एका टक्कामुद्धा तो वागणार नाही. 'ह्या अवाज मुद्धा कसा किरा आहे?' तू रागाच्या नर मला माझ्या जावयांच्या हक्काची आठवण होईल.

मला विचार करू लागला 'तुम्हाला मानवतेतून माझ्यातून जसल सयकर लोकां आहेत वाटत' मला मानवतेतून वयात मानवजातीचे शक्ती दुनकी वाडले म्हणत मला की काय? तो जसल दूर करून घेण्यासाठी ती रक्षण आणत म्हणला 'माझ्यात जी शक्ती नाही ती तुम्हाला जावयांत काढून घेईल रे?'

रामशास्त्राचे मुलाकडे सहानुभूतीच्या दृष्टीत पडत विचारला- काय रे तुला तरत झाले आहे का?

तुला पाहून लाल झाला काय हाणार आहे रे? मुलाचे विचारला

रागाच्या म्हणाला- अरे भाऊच मला तू मदीस न हो वारत का रागाच्या वळी मी वदभन म्हणत रे त्यात

कितरी शक्ती असावी ना? त्या मुलाच्या वळीत असादी सामान्य माणस जावई हे तो व त्याला वपार शक्ती झाले हात हेच पहा माझ जावई डोळे वगळून माझ्या मलाकडे मदीस वायकाकडे किती माझ्याकडे पाहू लागला की आम्ही जमाच्या जागी बसून आला ते अस्वस्थ नव्हते आम्ही त्याच्या पाशा पडला व मला मगला म्हणत मुक्या रागाचा विवा मारहाणाचा परिणाम पाहण्यावर मुलाचे पडत नाही रामशास्त्राचे म्हणला-

ते एकूण मुला विचार करू लागला की जसल वागणूक रागाचा ते स्वरे असले तर लाल मलावागरीवर माणसांना मुला शक्ती मिळत जसलार म्हणत मला भिन्न काणा रागावरच नाही म्हणून आपणमुद्धा करत करत आपला शक्ती वाढवला पाहिजे.

रामशास्त्राचे मुलाच्या वेगवेगळ्या वाळवळी डोळी आहे म्हणाला- अरे मुला तू तसे त्रिती दिवस असा मजोच रागावर 'तुम्हाला लाल करत असा मलाप वादव' असे सांगून रामशास्त्राचे लाल पाय काढण्याचा विचार करू लागला.

मुलाचा रामशास्त्राचा मला पसल पडत त्याने रामशास्त्राचा शाखन वर व वळ अ पसल एतीत रागावर

विचारला- काय हो, तुम्हाला माझ लाल काण करत देणार? त्रिती माझ्यासाठी पसल दी मला पडत न.

अरे हे पहा अजच्या मानवजात तुला विचार पडणारे कितीक लाक आहेत काणी झाला तरी मी आपल्या मुलांना सांगण्या घराण्यात दणार मुद्यासारख्या भाऊचा मदीस व मदीसाला काण मुला दईल. रामशास्त्राचे म्हणाला

मुलाच्या मनात लाल करत आपली शक्ती वाढवण्याची इच्छा जातून नाही असे तो काही नसला व रामशास्त्राच्याच पाशवण्या करू लागला रामशास्त्रा पडत त्याने रामशास्त्राचा शाखन वर व वळ अ पसल एतीत रागावर

म्हणता 'हे फहा हे काम देवद साथे नाही यासाठी पुढील पंच खर्च करावे लागतात. तु जर हे सांगू लागलास की तु याचे वडावर राहतस तर तुला काण आणले मरणा वहेल'.

तुम्ही पैसाची फिर करण्यच कारण नाही भुलही पावधला जे खन हूँ ल त्थो देईन शिवाय नम्राला चल वेश्वरमुढा दईत लम झाल्याही भी क म रा वाड बाचत त्य त रहाला जाईन जम सांगून या मृजाव साय्याच्या मादरा भरलला एक हवा र मज्जात्याला आणून दिला.

रास. लक्ष्मण हक र र्थो मत हल्लवत मरुल परतु माझ एक अट आहे जाशमेत भी तुझ्यासाठी भुलगां झाले ठ जाले नाही राग्यन तु कणगी हो मत बाच्या दुष्टीस घडतां कामा नव कारण हे फडल की नवभ्यामुलाच घेर कडावता झाडावर आहे तर मुक्या ठरवून आलो वरी ले लमन मोडल नतर तुला पाहतील

न लोक सांगत मरतील की तु अशक्त आहेस आणि तुला आपली मल्लखी देणारच नाहीत. ते म्हणताने जर माणसानेच योग्य ठ योग्य आणि धर्माद्वे लोक आहेत तर आपल्या मरणा अशक्त मज्जाच्या पड्यात बांधून आपली नाचकी कदासाठी करून घ्यावाची."

म्हणून मुवाला रास. लक्ष्मणच्या वचन दिले की खन होण्यापूर्वी रा कोणाच्याही दलास पाडणार नाही त्यानंतर त्या मुवाला काणी त्या नंतर पाहिले नाही पुढे काही वर्षांनी म्हातारा माणस गावातल्या तळपाना म मृ लक्ष्मण की या वडावर एक मृजा होत तर तरुण मरुडो त्याच्या बोर्दध वर प्रथमास कानतोशी झाली तरुण मरुडी म्हणत हे तुमचा अधिवास आहे रा रास. लक्ष्मण मा. राजा हडा घडो घरो य रा लमन आ ल सधे वर जे फडल करवयांनी जे जे मंगिनत ले त्यांना दिल आणि पुढील आयुष्य आनंदान घालविले

किर्यातली कुत्री

सुखवत काही येचे रास्य करीत असता बोधिसत्व काशीजवळच्या स्मशानात एका कुत्र्याच्या जातीत जन्म घेऊन व कुत्र्याचा सरदार म्हणून रहात होते.

एक दिवशी राजा आपल्या रथात नसून वनविहार करून सूर्यास्त समयी किल्ल्यात परतले सारथी धोडधांना तबेच्यात घेऊन गला आणि रथ राजवाड्याच्या जावारात उचटधावेग होऊन गेला त्या दिवशी राजा भुसळाघार पाऊल झाला रथ पाण्यात भिजून गेला राजवाड्यातली कुत्री उतरून खाली आली व रयाला बांधलल्या बांधा धोडधांचे लगाम धरीरे कातडी सामान त्यांनी कुरतडून काढले.

दुसऱ्या दिवशी उजाडल्यावर राजाच्या नोकरांनी धडलल वृत्त राजाला जाऊन कळविले राजाचे सत्तापून हुकूम मोडला की विसले त्या कुत्र्याला घरून ठार करा

राजाचेप्रमाणे राज्यातल्या सर्व कुत्र्यांचा संहार सुरू झाला. काही कुत्री राजाच्या शिष्यांच्या हातून विसदेव स्मशानात बोधिसत्व रहात तेथे गेली व म्हणाली.

"प्रभो, महाराजांच्या रथाचे कातडी सामान काही कुत्र्यांनी कुरतडून काढून ठाकले म्हण म्हणून महाराजांनी आज्ञा काढली आहे की विसले त्या कुत्र्याला धरून ठार करा."

बोधिसत्व विचाराने पडले किल्ल्यातल्या रथाजवळ वाहेरची कुत्री पोचणे मुद्दा शक्य नाही कारण किल्ल्यात रात्र दिवस पाहारा असतो याचा अर्थ असा की रथाचे कातडी सामान किल्ल्यातल्या कुत्र्यांनीच काढलंल असणार तर मग खऱ्या अर्थानी कुत्र्यांना पकडून आपल्या अनुयायांचे रक्षण करणे आपल कर्तव्य आहे.

ते कुत्र्यांना म्हणाले—“तुम्ही भिष्यांचे मूळीच कारण नाही. मी महाराजांना येवून परत येईपर्यंत तुम्ही इकडेच रहा. असे कुत्र्यांना सांगून बोधिसत्व 'समांना जय असो!' "राजाने थ्याळ घावा!" असे मनात म्हणत राजवाड्यात गेले.

त्या वेळी महाराज राजसभेत सिंहासनावर जपून थापविचार करीत होते. बोधिसत्वांनी सिंहासनाला लून जपून राजसभेत प्रवेश केला व राजासमीप जाऊन उभे राहिले. राजाचे शिपाई बोधिसत्वांना धराला घाबले. परंतु राजाने त्यांना बाजूला रहायला सांगितले.

बोधिसत्वांनी राजाला नमस्कार केला व म्हणाले—“महाराज, आपण राज्यातल्या

सर्व कुत्र्यांचा वध करण्याची आज्ञा केली आहे म्हण! त्याचे कारण कळू शकत का?”

“त्यांनी माझ्या रथाचे सर्व कातडी सामान फस्त करून टाकले आहे. म्हणून तशी आज्ञा काढावी लागली.” राजा म्हणाला.

“तो गुन्हा कोणत्या कुत्र्यांनी केला, आपल्याला माहीत आहे का? बोधिसत्वांनी विचारले.

राजाने माहीत नसल्याचे सांगण्यासाठी नकारार्थी मान हलविली. तेव्हा बोधिसत्व म्हणाले—“महाराज, गुन्ह्यांवर कुत्री कोण ह्या गुरांची चवकशी केल्याशिवाय सर्व राज्यातल्या कुत्र्यांना ठार करणे हे न्याय्य होईल का? तुमचे शिपाई राज्यातल्या

सर्व कुत्र्यांना ठार करणार आहेत की काहींना जिवंत सोडणार आहेत!” बोधिसत्वांनी विचारले.

“राज्यातल्या सर्व कुत्र्यांना ठार करण्याची आज्ञा मी काढली आहे. परंतु किल्ल्यात आम्ही पाळिलेल्या कुत्र्यांच्या जिवाला कोणत्याही प्रकारचा धोका नाही.” राजा म्हणाला.

“आपल्याला गुन्हा करणारे कुत्रे कोण हे माहीत नाही तरी किल्ल्यातल्या कुत्र्यांना वगळून इतर कुत्र्यांना ठार करण्याची आज्ञा आपण काढलीत. यामुळे आपला पक्षपात द्वेष अविषेक आणि भीति ह्याच अवगुणांचा पगडा आपल्यावर असल्याचे प्रगट होत आहे. राजपुरुषात

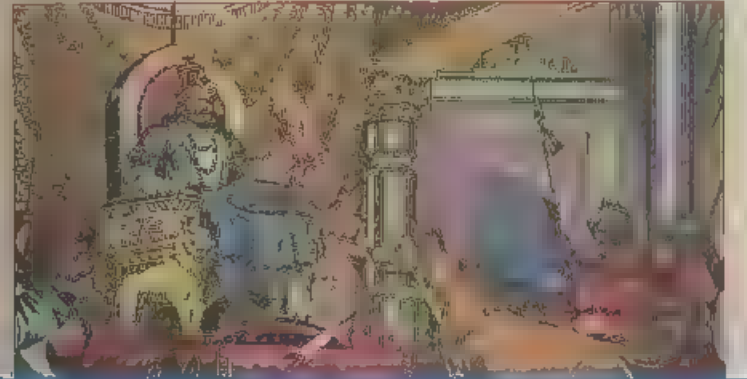
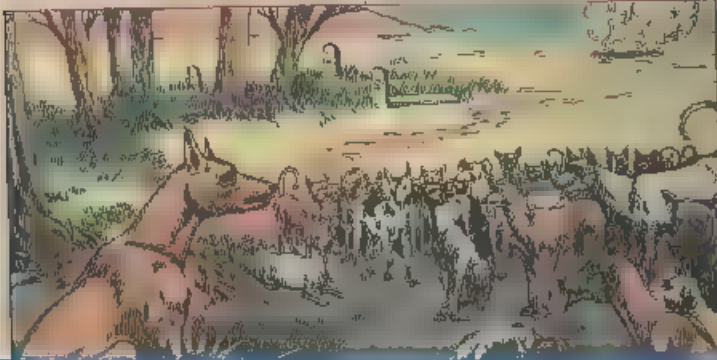
ज्या लक्षणांची जावययकता असते त्यात यांपैकी एकही नाही.” बोधिसत्वांनी धीट पणे आपली बाजू मांडली.

राजा विचार करून म्हणाला—“तु मग तू आपल्या वातुर्त्याचा उपयोग करून आमच्या रथाचे कातडी सामान कोणी लावले हे सिद्ध करून दाखव!”

“तो गुन्हा किल्ल्यात राहणाऱ्या तुमच्या कुत्र्यांचाच आहे. ते मी सिद्ध करून दाखवितो.” बोधिसत्व म्हणाले.

“तु सिद्ध करून दाखव, मी आपली आज्ञा माने घेईन.” राजाने हुरी दिवली.

बोधिसत्वांनी राजाला बोड ताक व घोंड्या दुर्वा जाणवायला विनंती केली. राजाच्या भोकरांनी ताक व दुर्वा जाणव

दिव्यावर बोधिसत्वांनी कुर्वा नटणीसारख्या चांगल्या वाटून जतल्या व त्यात ताक काळविले आणि ते किल्ल्यातल्या कुर्वांना घाबल्या आणले.

अमनप दोनतीन घिनटेंच गेली अमनील किल्ल्यातील कुर्वा ओकू लागली व त्यांच्या पांढऱ्या बोर्षा व झालेल्या कातड्याचे तुकडे बाहेर पडू लागले.

ते पाहताच राजाला आश्चर्याचकित होताना गहन बोधिसत्व म्हणाले- 'महा राज! आपल वीर कुर्वांना पांढऱ्या खांद्या घालीत नाहीत म्हणून उपाशी कुर्वांची भुकेने चोरा कामादीस झाल्यासुद्धा रक्षाचे कातडी सामान झाल्याचे आपण पाहताच आहात!'

राजाला फार आनंद झाला व म्हणाला- 'हे कुर्वांच्या रूपात असलेले बोधिसत्वच कमणार आणि दुसरे बोण अरुणार? सर्व दैत्यांशीस सामून राजान आपल दयेने छत्र बोधिसत्वांच्या दोक्यावर घालायला सांगितले व त्याचा स्तंभार केला.

बोधिसत्वांनी राजास धर्मबोध केला आणि स्मशानात त्यांचे अनुयायी रहात होते त्यांच्याकडे निघून गेले.

राजान कुर्वांची राखण करणाऱ्या नोकरांना बोलाविले व चवकशी केली तेव्हा कळले की ते कुर्वांसाठी राख्याकडून मजूर केल्या रकमेतून स्वतः बरीच रक्कम उचलीत होते व त्यामुळे कुर्वांना पांढऱ्या खांद्या मिळत नव्हते. राजान त्या नोकरांना कामावरून कामे केले व त्यांच्या जागी कुर्वांची राखण करायला नवे तोंड नेमले. त्या दिवसापासून राजाने किल्ल्यातील कुर्वांना व नव्हे तर राजधानीतील सर्व कुर्वांना पांढऱ्या खांद्या घालण्याची व्यवस्था केली.

त्यानंतर राजा बोधिसत्वांच्या धर्मबोधाप्रमाणे बागू लागला व प्रजेच्या सुखासाठी त्याने अनेक कामे केली.

बोधिसत्वांनी याप्रमाणे इहलोकांत अनेक वर्षे धर्मापदेश केला आणि अनकांचा उद्धार केला.

खरा जय

भारताच्या इतिहासात बशीक गरीक योधन हा एक अत्यंत धीर गाजा होऊन गेला. ही वीरगाव योधनच नाव व विन्तुवाराचो मुलगा हाता त्यानेच बौद्ध धर्माचो प्रचार केला.

विन्तुवाराचो अनेक राज्या होत्या व अनेक पुत्रां होत. एकठां एका मुनिवर्गाच्या दर्शनासाठी सर्व राज कुमार गजबलपारवरीन परांगजन आपापल्या नासनाचर येउन बसले. बशीक ल्हान मुलगा हाता त्याच्या साठी चिराळे आगन नव्हते.

बशीक ब्राम्हिनीवरच बसला. उतक्यादी विन्तुसार गाजा मुनिवर्गाविशीं वधे बसला. बशीकाना त्याने विचारले की तो ब्राम्हिनीवर कां बसला आहे? बशीक म्हणाला- 'भुतातेच्या पांडी विजाय उत्तम आसन द्याने कोणते आहे? ही कवी कोणत्या कसरीत गाही.

भूमिदर बिन्दुसाराला म्हणजे- जगो-
कात काहीतरी बदलून लढणे दिवत
आहेल. म्हणून तो मोठे तार काढील
जगोस मोठा आत्मघात करणुसारने
त्याला घालव देहाचा हासक नेपून
उजव्याभीला पाठविले

जगोकाचे विचार फार खोर होते
आहेत भोगाचे त्याचा 'बंद जगो'क
ही परबो दिनी होती त्याच्या मनात
चकवता हांगाची फार इच्छा होती
ती महत्वाकांक्षा पून ल्हावी दासाडी
त्याने एक मोठ संन्य उभे केले व
शेवट सैनापती निघले

ही स पूर्वी २७३ या वर्षी बिन्दुसार
भाय्या नी बातमी कळताच जगोस
पाटलीपुत्र येथे आला राजाने गुप्त-
समये त्याच्यामना कोण राजा होईल
हे बाहीर केले तम्हते म्हणून सर्व
अनिश्चित होणे

प्रथम त्याने लहान लहान राजे
जिंकली व नंतर महादय कनिश
देगावर स्वारी केली किस्वक दिवस
प्रयत्न पुढे चालू होते परंतु कनिश
देगाच्या सैन्याने माघार घेतली नाही.
तेव्हा जगोकाच्या सैन्याने कनिश
देगाच्या सैन्याचा जगान्मथपणे करून
केली

परंतु जगोकाचे राजधानीत प्रवेश
केल्यावर ही अनिश्चित परिस्थिती
जगोकाची त्याने जगोकी दलला त्या
पूर्वीच सिद्ध करून घातकितो होती
तो खर व भादमी होता व जगोकी
होता त्याच्याविषय व काळण्याची
दिशा कोणता मद्धती तो माहीतवर
असला

या बुडाल एक लाख सैनिक घरातीची
घडलेले जगोका ने एका टेकडीवरून
अत्यंत होठ्यांनी पाहिले त्याच्या
मुखात सैनिक जखमा लागे होते व
लाख सैनिकांना फंद कारणात आन
अस निळापणावर बूच हांगाऐवजी
जगोका चितोवन आला

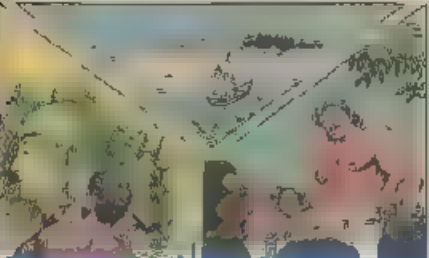

पञ्जापतय होऊन ज्ञानात आल्या
पुष्पांनीत परतला एका रोड
मिळले त्यांना आत्मकांक्षे काळा- इतर
जय उन्हावेच्या घाबरून मिळले
नवरी देणाने मिळले तेव्हा ज्ञाना
काळा मजगतीं प्राप्त झाले

अधोक्रान्ति कायले मंजरी सेनापती व
संघर्ष सक्तीत आलावर सक्तीमय
ता त्या विचारापुनर् हिंसेचा त्या
करीत असल्याचे वाढीर केले तेव्हा
तो वाढितून झाला त्याने नवीन
ज्ञान व पंग माया प्रचार करायला
मार्गदर्शक त्यानंतर अशाक धर्म
अशाक म्हणून प्रसिद्ध झाला

अधोक्रान्ति देशाचे सामाजिक रूप
कायद्यात टाकले गेल्याने काढले जाय
मुळाचा प्रचार हुकू केला त्याने
मूलतः ज गुरूंनी बुद्धीला रक्षण
आत्मबला अक्षत राखे घेतल्या
मायांनी व घाबरकानी घेतल्यावर
प्रजेला वेले

गौरी व सणपती दाघानो ज्या दिवशी

समर ५५५ त्या दिवसात मुनव
दाघाने दग्गुवर जी भांडण सुरू झाला
भांडण त्या कारणाने त्या ५५५ भांडणे सुरू
आज भांडणे कधीत करचा काणत्या
वतेडीते जाव अशाच लहानपणाने त्या
वकर दाघाचो भांडण झाले

एकदा दाघांना आणखी किडाड द्यायला
ज्याने सणपतीने स्वतः किडून काढले बायली
एक घन गावाच्या अगदी मोठ्या ठराविले
दाघांनी समुहानेवर गृहप्रवेश केला

एकदा सणपती आणखी पुनः पुनः
थवाभा नावांचे विचार घेतले जेव्हा अनेक
दाघांचे भांडण सुरू झाले त्यावेळी विद्व
सकळी वाढीत भांडणे करायला 'गौरी
प्रणाली दंडांनी जी अ वर या
पुनः सणपती व दाघांनी जी भांडणे
जे जाव दिवत वेळ पाहते

गौरी विडन म्हणाला मी काही

म्हणत की त्याच्या विद्वत् लोकांच्यात (भांडे)
आणखी घनच घेतले असे

मी म्हणतले न कव घेतले असे

का? सणपतीने अनेक प्रश्न विचारले

इतक्यात व भांडणे दाघांनी कडे बाजले

बिनी सणपतीने पुनः हाडले दार राखले

बाहेर कोणी भिकारी कांद्यातले दिवले

त्याच्या हातात घोवडो होता तो सणपतीला

म्हणाला भांडणे दुष्टाल दाघांना ही

कळीघासून भांडणे असल्यामुळे आता

भांडणाचं गरजेचे काय? होयना नावद

गायला तेही भांड्यात कदम करे

तुम्हाला काय मध्यतडे खुपम राखे

सांगायला आता जाऊला हा' सणपती

आणखी यावेर सावा मी वाढले आहे व

पुनः हा' गौरी म्हणत आता पित

य अशा कळ व भांडणे भांडणे घेतले

Restore

तारी हवाच एकदाशा गोलीवरून
दाघ कां भाडता? उद्या तुम्ही दोघ लगता-
घरीच राहणार ना? दिवसा लाल माडी
तंसा द रात्री हिरीवी भांडण हवच
कशाला? भिकार्यान मत्ता दिला
तू कोण रे मध्ये लोड खुपसयला?
आम्ही आमच पाहून घेऊ काळ लाय!
गौरी मनापून म्हणाली
दाघ रे बाबा! अम म्हणत मण-
पलीत लिगानून काही पैस भिकार्याच्या
भांड्यात मारल

भिकारी नि जेन मत्ता
दुसऱ्या दिवशी दोघ नहराबायको परतल
तेव्हा ना भिकारी घराच्या ओसरीत
झांपलेला होता

दाघ जवून लाऊन आली होती म्हणत
पाणी पिऊन घालली

'अगल्या पाठी मूल जन्माला डाल तर
तो मुलगाच असावी, बाई' कन्यादानाच
पुण्य लाभल' भटजी म्हणत होते की
कन्यादानाच पुण्य काटशादधी खुपसून
आल असत म्हण' गौरी म्हणाली

चल ग' ह काय तूज जोकविक
फिरु आहे की काय? कोणें मुलगा नहरावी
म्हणून डाविल का? हल्ली नकानवा
म्हणा पावा मलीख होवाहेत मसगो छाली
रग किन्ही मसगाना नाड द्याव लागल तुला

कपून तर अहक? तिथ्य माडी पाय
वर शोषावा लागल मोठा हुश दऊन
निवळ लयन उरून दावे लागल इतक मर्थ
कमन तो परकशा घाबरेच तर लहणार!
या उलट मलगन जमाला तर तो हुंड्याचे
पैस आयाल म्हणारपणी आपल रक्षण
करीत गणपती म्हणाला या गोष्टीवरून
दोघाच भांडण सुरू झाल

या खेपेनही दाराची कडी पुन्हा द अला
गणपतीत दार उघडून वितारल काय
र तू भाग्याला मत्तल द्यायला पुन्हा आला
आहेय वाटल? त्य नंतर समोर उभा
असकल्या प्राणसाकड प हून गणपती
दवकला कारण ता न केरीचा निवाडी
मदरजिव होता

मत्ता वृद्ध तुम्हाला काणी दुसऱ्या
वाटल द्याय? आज तुम्ही कचरीत आला
ताहून तुमच बजाचे पैस परत द्यायला
आना आहे ह त्या! सदाशिव म्हणाला
आणि गणपतीच्या हातात एक पाकट
दऊन निघून गला

सदाशिव निघत मन्थार गणपती
दार बंद करु लागला तेव्हा भिवारी पुढ
मऊत म्हणाल पाचक एक विनवी
करावी म्हणता! तुम्ही दोंघ मूठमा हवा
की मूलमी या गोष्टीवरून भाडत होता
ना? आता पक्षेकडच्या गळेलीन वेडव
गवाचा दायका आणि मधुमा कामागकी
बापकी प पान दूखा आहे म्हणून रडत
आहेत तुम्ही कशाला मुलगा आणि

चादोवा

काणाला मुलगा हाडेल ही वरीवर सांगितलेत तर तुमचे भाडण कायमचे मिटेल'

ते एकूण भीरी भागडला— कंजव-रावना मुलगा होणार परंतु राणपती भ्राताला— नेधुराम कासाराना मुलगा होणार

त्या दिवशी रात्री राणपती कंधवरावांची बाकी व नटराम कामाशची बाकी वाळत हुंडीयंत जाणत बसला परंतु छाल तळत नंडवरावाला झाला मुलगा आणि तथुगुम कामे गेला झाली मुलगी

मिकारी बसत घडून म्हणाला काहितं? तुम्हा दोघ म्हणालात त्याच्या तुमचे झाले काणाला मुलगा होणार आणि काणाला मुलगा हो सर्व मुलगांचा माया आहे. सृष्टीच्या तजरेस पुण्य किवा मत्री दोघसारखे असतात म्हणून तुम्ही घण्टु उगाच भाड्याचे मडून या पर-तराचा तमजुन घण्ट्याला घडत कर आणि मुली म्हणू असे साहित्याने तरच भाड्याभर

मुली काळ जी जिवन असण्या किंवा कुर्यात सुधारणा आणत दिली आजमुला ताचे इच्छा मड्या मनात आहे म्हणून या या रूपान फिरता आहे

तो म्हणाला ते एकदा नवराबायको घाबरली त्याला वाटले की पारी पारी झाली पडेणार परंतु जवळ दाघ झुडोवर आला तेव्हा त्याला समार ना मिकारी दिसला नाही

तो गोष्ट घडली त्या घरकपासून दाघाचा मनात सदा भीती अस की तो मिकारी थना को काय? त्यांचे घरसाचे रथात झाले चहकत उडत झोडी हती घर बदलण्याची इच्छा असूनही ते साध्य नव्हत म्हणून त्या भाऊच्या मोत त रथ या आपसात भाड्याचे सोडून दिले त्यानंतर रथात मोतळ जावन विला मूस दंगारे आहे यथा अनुभव अल त्या अनंदात काही दिवस झाले व हळूहळी भुलाची गोष्टच न विसरले तत्पर त्याला ते भूत वधी विमलच नाही

माणूस व कर्तव्य

रविचर्मा लवकरा एक नवण राजाच्या दशनाम राजा व कोहिनोर काय सापला त्याने विनती केली राजाशी तो नवण सज्जन असाबास धातव म्हणून राजाचे प्रधानत्वाची लावून त्या तळणाना त्याच्या भ्रातरेप्रमाणे वाकरा आणला त्यामिद्वय प्रवासाने आपल्याच स्वैरीत त्याला नेमले

रविचर्माला जे काम दिले होते ते किंथक दिवस सधे तरी पुरे झाले नाही ते कलशकाशेन घडताने रविचर्मा केली वेळी प्रधानत्वाला तो नवण एक मोठा शक्त असल्याचे व तो रविचर्माचे स्वैरीत रहाते असल्याचे कळले प्रवासाने त्याला समजून आज रविचर्मा रविचर्मा 'प्रधान भला स्वार्त जन्म दिले त्याबद्दल हुजडतार प्रगत करायचे दिवसाचे चार्थीस ताल्लो पुरणार नाहीत'

असून त्यास पुन मिकारी दंगल्या राजाचे आधार मागविला मुला बैठ काढावला नाही प्रधान म्हणाला

रविचर्माला तो मोष्ट पटली तो वरीवर राजाच्या दशनाम आऊन त्याचे आधार मागू लागला त्यामागे चारपांच दिवस त्याला पेट अवशेता पाहून राजाने सतापुन त्याला शकतेवकल कमी केले

त्यानंतर रविचर्मा प्रधानत्वाला बाळत घेतला व म्हणाला 'प्रधान आपल्या सल्लखा-प्रमाणे या घरराज महाराजाचे आधार मागू लागला तर माझी मिकारीच मेली की

तो तणार नाही? मजाने त्या मिकारी विनती तो नू भन जावन काम करतलेच जसे झडतून दवाने तुला जन्म दिला तो यासाठी की तू आपल्या कतव्याचे पाळत करशील जसे मागेने देताले व राजाचे कस्त आधार मागुंमाल घासटो नाही प्रधानने त्याची खूप हुजेरो घेतली आणि त्याला पुन्हा मिकारी पंजत वजावले की जो स्वतःची भवत वनते भावाच देव मजत करतो

समोरच्या रस्तेबाई

चंपक देशाच्या हरीला लागून शिवपुर नावाच्या गावी रामजी नावाचा एक शेतकरी रहात असे. त्याला सख्खी नावाचा धोकटा बाळ व सांता नावाची एक बहीण होती. रामजीच्या बायकोने नाव होतं लक्ष्मी. ती बिराला व नणंदेला अर्बंत घेणाने लागली.

चंपक देशाचे शेजारच्या देशाची युद्ध झाले. शत्रूसैन्य अंधाधुन्यावर चालून जात असता शिवपूरच्या गावावर मोठे सकट आले. सैन्याचा धुमाकूळ चाकू खात्याने गावात राहणं अशक्य झाले. लोक गाव सोडून पळून गेले. इतर गांवकऱ्यांप्रमाणे रामजीचे कुटुंबसुद्धा गाव सोडून पळून गेले व दुसऱ्या गावात आऊन राहू लागले. शिवपूर गावावर शाबूचा अधिकार झाला. रामजीने परत आपल्याचा विचार सोडला व नवीन गावीच कायम राहण्याचे ठरविले.

सख्खीचे विद्याभ्यासाकड मुळीच लक्ष नव्हते. परंतु रामजी चांगला शिकला. गवसलला होना लक्ष्मीस सवोनाचा चांगला अभ्यास केला होता. दावांनी मिळून एक नहान शाळा आपल्या ग्रामीने बाटली शाळा घरातली सर्व काम पाहू लागली. नख्खी शोकारण्या अगऱ्यातून काढव रोडून बाणी जमलं. नव्या इतर उपयोगी वस्तुही ती आपण देत असे. एका वर्षाच्या आन रामजीने काही पैसे वाचवून रान एकर जमीन विकत घेतली. लख्खी शरीभाहीची कामे करू लागला.

माता कुटुंबाची स्थिती बरीच स्थिर रहाव झाली. रामजीने स्वतः बाटो एक घर ध्यायचे ठरविले. त्या गावात न कोक झाले. त्या दिवसापासून ते घर विकण्याला मदतसक तयार असल्याचेही कळले. निमत सुद्धा तशी प्राप्त नव्हती, तरी काणी विकत

ध्यायना पुन यत नव्हता. ते घर विकत घ्यायचे रामजीने ठरविल्याने एकून एक गृहस्थ म्हणाले—“असला घडेकणा कक नका, कारण त्या घरामागे राहणाऱ्या रस्तेबाई म्हणजे एक म्हाळमाच आहे.”

एजा बाईला शिकून स्वस्तत मिळणारे घर सोडून घ्यायला रामजीने मन तयार होईना. पुरेसा पैसा जमल्यावरच रोबर त्याने ते घर विकत घेतले आणि चांगला मुहूर्त पाहून गृहप्रवेश केला. गृहप्रवेशाला समोरच्या रस्तेबाईसुद्धा नाव्या होत्या. कित्येक दिवसांनंतर शंजारी एक कुटुंब आल्याना त्यांना फार आनंद झाला.

रस्तेबाईच्या घरी त्या व त्यांचा नवरा दोघेच मायस होती. त्यांना मुलंवाळं नव्हती. मागेनाईक होतं, परंतु रस्तेबाईची कोणाचे घटन नव्हतं. रस्तेबाईने लक्ष्मीची मैत्री जोडली. काही काळ आनंदातच ते राहिले.

लक्ष्मी तिच्या घरी येणाऱ्या मुलांना गाण मकवा. रामजी घरातसोरच्या शाळा-झाली बसून येणाऱ्या मुलांना शिकवी. शांता घरातल सैबाकषणी सर्व करी लख्खी सकाळी स्वाहारी करून शेतावर निघून जाई व सध्याकाळी घरी परत येई. रस्तेबाई शांताला आपल्या घरी बोळावून तिच्याची गप्पा मारीत बसत.

इतक्या लहान वयात तिला घरातली सर्व कामे करावी लागत म्हणून त्यांना तिची कोण येई त्या म्हणत—“तू कितली कामे करतेस ग? तुझ्या बहिणीला शांत बसण्या शिवाय दुसरी कामे येत नाहीत वाटते?”

‘तसं नका म्हणू हो! आमच्या बहिणी म्हणजे एक देवी आहे! येत्या वर्षी माझ लग्न करून देणार आहेत! घरातली सर्व कामे माजी म्हणून सांभाळायच सर्व जबाबदारी दाकली आहे. मी मागेन ते बहिणी मला वाचून देवात’ असे शांता सांगे.

‘जण तुझ्यासारखी नणंद झिळावी म्हणून देवाला किती नवस करावे जाणतात! किती पगार दिला तरी तुझ्यासारखी

काम कोणी करील का? तुम्ही व्हिनी मोठी भाग्यशाली आहे बाई! आणि तू, अगदीच मोठी आहेस बाई! सुकाटयानं किती कष्ट करतसंय? या प्रश्नात रत्नम बाई शांताला आपली सहानुभूती दर्शवीत

मुरवाणीला या बोलण्याकड शांतानं लक्ष दिले नाही परंतु हळूहळू सशयाच्या किड्याने तिच्या मनःत घर कैलेच आपण बोललेल्याने सर्व कामे करतो, म्हणून व्हिनी चाकरी करवून घेत आहेस आणि स्वतः भवा करताहेत! तो बिचार मनात आला त्या घटकेपासून फाटाला तिची व्हिनी दुष्टपणा करीत असल्यासारख वाट लागल रत्नमाबाईला लख्मीची अशीच कीद वाट व त्या आपली महानुभूती दर्शवीत

“तू रामजींचा भाऊ जोहेम हं बाणा मानणारच नाही तू त्याचा घरगुदी आज्ञम असेच सर्वांना वाटतं आहे” रत्नमाबाई लख्मीच्या म्हणालय

‘मी तरी वरात म्हणून असून काय करू’ मला लिहिलेच चला एत बाई! आमचा दया मला किती प्रेमाने कोणत्या काणो काही म्हटलं म्हणून काय झालं’ लख्मी उत्तर देई ‘काय रे सर्व गावाच्या शिकविणारा तुम्हा दावा तुला का साही रे शिकवित? तुम्हा शिकविल तर शंतात कोण रावणार? म्हणून तर ती शिकवित नाही! रत्नमा- बाईत या शब्दात विश्वासवला म्हणून लख्मीच्या मनःतही सशयाच्या किड्याने प्रवेश केला त्याला रत्नमाबाई

म्हणत ते खर व टल टल आत ही ओट दिवशी आल्या व्हिनीला म्हणाल व्हिनी घरातले कामे करायला मला बसलंय यना बाई! तुम्ही बाही दिवस घरगुती कामे करा, मी मनात गाण शिकविने! त्या गाष्टीस भवजम अगच नयार झाली

लख्मीमूढा भावला म्हणाला दादा माझे वलय हलकी वरी नसत मी काही

दिवशी घरगुती राहून लिहिलेला बाबायला शिकव घ्यावे म्हणता शताची कामे करा- यला आपण एखादा गडा ठवू या का?”

त्या गोष्टीत रासजीने हांकार बिला. लहमी वरातले संपाकपाणी वगैरे सर्व कामे करू लागली परंतु शांताला गाण शिकविणं काही जमलं नाही ती शिकवी ते मुलींना घेत नाही म्हणून ती मुलींवर राग काही ते मुलांमुलींना आवडत नाही हळूहळू मूल गाण शिकवला आपची कमी होत गेली शांती कमी होऊ लागली

वर्षभर वरात राहूनही लख्मीला लिहिलेला वाचवा आले नाही. त्याच्या डोक्यातच काही शिरत नव्हत गडी शंतातली कामे लक्ष देऊन करीत नसे म्हणून शंतातली

प्राप्तीमुखा कमी झाली. त्यातला काही भाग मळ्याच्या पगारासाठी खर्च झाला. यथा स्थितीत छद्मीने त्या वर्षभरात शांताच्या लग्नासाठी चार पैसे भागे राज्याचा विचार केला होता वसे काही जमल नाही, रामजी आणि एकएकर जमीन विकत घेण्याच्या विचारात होता, तेही जमलं नाही. एके दिवशी छद्मीने शांताला जवळ बोलावून म्हटले- "भातां तु गाणं शिकवायचं बंद कर. तुला घरातली कामं जड वाटत वाहेत ना तर ती मी करीत राहीन व मुलांना पाणंमुखा शिकवीन."

रामजीमुळा लख्मीला बोलावून समजावून सांगितलं. "तुला बर वाटायतं

शांताली काम मी सुरू करीन व मुलांचा मुळा शिकवते.

शांता व लख्मी दोघांना ते असहान मान्य केलं.

त्या दिवसापासून लक्ष्मीला व रामजीला कामाचा ताप आरंभ पडू लागला. स्वसा बाईसां गावा मारायला शांता व लख्मीला वेळमुळा. मुळांमिळ लक्ष्मी स्वसाव ईन त्या दोघांन सुका निळाव्यावृद्ध द पांसे अधिनदन केळ.

रखमाबाईच्या मुळन शांता व लख्मी दोघांपासून बदल झाला हे लक्ष्मीबाई व रामजी दोघांना जमलं. आपल्या मुळावृद्ध हारान दोघांन बदल होईल वसे दोघा नवरावायकोला वाटलं होले परंतु त्यांचा तो प्रयत्न निष्फळ ठरला म्हणून रामजीन एक दकती योजली.

एके दिवशी लक्ष्मी व रामजी दोघांनी परस्परांशी काहीतरी गुप्त बोलून असल्याचे सोम कले शांता व लख्मी त्यांचे समावण आड उभे राहून एकल होती रामजी व लक्ष्मीला व माहीत होते, म्हणून त्यांना चमले एक आईल अशा बोलानेच नवरावायका बोलत होते.

शांताला काम करायला आरंभ पण मला प्रदत्त करायला आरंभन नाही म्हण आम्हा दोघांचे परस्परांवर स्वतःच्या प्रार्थना.

रेखा शांता प्रेम आहे ही त्या स्वसावृद्धांना महीन नाही म्हणून शांताच्या विरुद्ध नाही. गहा ते ती व रडी मला ती म्हणाली ते मने खर झाले अम वागल वागल निला! लक्ष्मी म्हणाली.

लख्मीच्या विषयी मला ती अमच काहीतरी म्हणाला मला ते खर वाटलं नाही! रामजी म्हणाला.

शांताला म्हणे माझा बोलव्यापेक्षा तिच बोलवच जामन खर वाटत! स्वसावृद्धांनी पांमिनालं तर म्हणे शांता मला केंद्रणीन मारायला. मागपूढ पाहणार नाही. स्वसावृद्धां कस माझ्याजवळ म्हणाल्याच शांताला कळलं तर ती त्या स्वसावृद्धांचे केंद्रणीन छोडून नाडील लक्ष्मी म्हणाली.

ती मला म्हणाली की तिने लख्मीला सांगितलं तर तो म्हण माझी शडी वरत मला स्वसावर ओढून त्यायला मागपूढ पाहणार नाही ही गोष्ट रखमाबाई म्हणाल्याचे त्यांच्या कानावर पडलं तर

ना मय रखमाबाईच्याच शिक्का धरून तिच्या स्वसावर ओढून नेईल" रामजी म्हणाला.

नवरावायको अशी बराच वेळ बोकत बसली होती काही वेळाने दोघांनी पलीकडे जाऊन पाहिले तर तेथे शांता किवा लख्मी दोघांपैकी कोणीच नव्हता. गल्लीत कसला तरी आरडाओरवा ऐकू आला. दोघां जेहेर जाऊन पाहलात तर गर्दी जमलली होती व लोक गमते पहात होते. लख्मी रखमाबाईच्या शिक्का एकटून गल्लीत ओढून घेऊन आला होता आणि शांता केंद्रणीने रखमाबाईचा बडबोट होती.

रामजी वाचतच गेला आणि दोघांना एकेका हाताने घेऊन घरात बोडून घेऊन आला.

दुसऱ्याच दिवशी रखमाबाई व तिचा नवरा गाव सोडून निघून गेले कारण प्रेमान राहणाऱ्या कुटुंबाच्या बरासमोर रखमाबाईसारख्यांना राहण शक्य नव्हतं.

प्रधानाचे चातुर्य

विजयपुरी राजाच्या गादी रंगा नकाचा एक बंडुस चोर होता. त्याने अनेक चऱ्या केल्या, कित्येकांचे वृत्त केले आणि इतके कावडी राजाच्या गिपाचऱ्या हातुन तो निसटून जाई. म्हणून राजाने त्या चोराचा धरून देवाच्याला बंधन मोडून इत्याम म्हणून दित्या शाहील असे एकाची मिळून पाहीर केले.

एके दिवशी रामजी नावाचा एक सेतकरी पहाट उठून मंतावर जात असतो त्याला गावाकडे येणाऱ्या कोण्या दोंबा घातेकडला कोथोतरी चोर अडवून त्याच्याजवळच काही चोरून घेत अडथळा दिला. तोच रंगा चोर असावा असे समजून रामजी एका सायबाकडे जवून बसला व चोर खजवून जात असता रामजीने दोघांचा फसत त्याच्या अंगावर आकून त्याला बांधले आणि त्याला राजाकडे ओढून घेऊन आला.

रामजीचा राजा नावाचा दुसरा सेतकरी समोसल रेल घसनेला भेटला. सायबाद काम म्हणून विचारला रामजीने थोरला पकडल जाई व राजाकडून बंधन मोडून इत्याम मिळणार आहे असे रामजीने त्याला सांगितले. लग्नच रावते आपल्या हातातले दानक रामजीच्या फाळाने घालने व तो वेगळी आलेला पाहून चोराचा धरून तोच राजाकडे निघाला.

गज राजबादशाद राजल टाकण्याच्या पुर्वी रामजी गुडोचर घेऊन राखव 'वापरोन आला दोघे भी थोरला पकडला', मो जोराला पकडला म्हणू लागले. ते पाहून राजाने प्रधानाकर काम करावे' या अर्थी पाहिले. प्रधानने चोराला अडथळ बंधावून घेतले व म्हणाला. हा चोर नाही. महागज हा सापन्दा वरकरी ज्योतिषाचाच मुलगा आहे.

लग्नच राजा म्हणाला. 'मी मागीर चोराला धरून रामजीकडे घाले. राजाने राजाला बास करके शिस्त घातला व सारीला बंधन मोडून राजाला मुक्तप केला.

हरिश्चंद्राचा बायको रडू लागली तिच्या हे कळने की सद्गुणोप अपार दान करणारा सावधान म्हणून तावलीकिक अतथागत भाषण सवकडून इड व विष्णू य रखा पास मिळविणारा राजा हरिश्चंद्र एकाएकी भव घाटेवून कसा अमला शोध पाहून पुन्हापुन्हा तर चिन्ता करून रडू लागला आणि अचरी प्रसन्न होऊन पडली.

एवढे आईबाप गुगूळ हाऊन पाडळ होत आण विकस मुक्तेन रोहित्याचा जीव काय होम होत होत. काही ख गला मिळून न. व जीव वाचणार तो रडू लागला व आडवर्षाजावळ काहीतरी खासला बायला माग लागला त्याच वेळी विश्वामित्र म्हणून समराजसंरक्ष आले आणि हरिश्चंद्राच्या

तांडावर पाणी क्षिपडन रीतकूप धारण करून म्हणून ते सापण्या वननाचे पाहून वरणार असतील तर मागीर दक्षिण दंडन नाक स्वयंते, पूर्वी जर तु माझा दक्षिणा दिली नाहीस तर या तुला शाय दंडन

विश्वामित्र अशा धमकी देऊन निघून गेला त्यावर थोड्याच वेळाने एक वेतवरायण बाह्याण निकड आला रटा आक्षणाळा पाहून धौन्या हरिश्चंद्राच्या म्हणाली- 'हा बाह्याण कित्येक लोकांचरी वर घेत आहे. हा श्रीमंत असावा राजा तोच वणीयांना विरवासारखा भरतो. म्हणून सापल्याच मुलीकडून घन चेतल्याम काही दोष लागणार नाही

टाकीन, परंतु धारणधार हात तसेच
"देही!" म्हणून मागणार नाही विवाकच्या
मुलानं असे वैभ्य दाखवावं, म्हणजेस? मला
अक्षय शील तेंच घेतल्याच्ये बळे वर मी
घेत मपादन करीत परंतु याचना करून
घेत म्हण करणार नाही

याचना करण्यास हरकत वाटत असेल
तर मला विकून आपण आपली कीर्ती
व यश राखावे परंतुला विकत काय
सिद्धासनावर बसविले काय, किंवा उतरविले
काय, पत्नी नावाची एक वस्तूच नर
आहे! केल्या म्हणाली त बोलण हरि
चंद्राला अनावर दुःख होण्यास कारण
जाले

बोक्या हरिश्चंद्राच सांगून करीत
म्हणाले- तुम्हां जगार खटप्यागाठी दाख
पिण्यासाठी किंवा अशाच इतर कामासाठी
पत्नीला विकत नसून मत्स्य रक्षणाची
दिलेल्या वचनाचे पालन वारध्यासाठी
विक्रीत आहां तर त्यात दोष तो कायना ?
अणो अनेक प्रमाण देऊन तिन हरिश्चंद्राला
समजावून सांगितले

तुम्हां हरिश्चंद्र तिला म्हणाला - होय
तू म्हणजेस तसे करण्याची उच्छा तसगद्द
मी ते करण्यास तयार आहे पूर्वी वधो
असलं नीच कृत्य कोणी केल असेल का ?
आपल्या बायकोला विकणारा म्हणायो

असेल का? माच तः प्रथम दुर्दैवी आहे!"

त्यानंर हरिश्चंद्रान आपल्या बायकोला
विकत जाली उध नेंच गाणि प्रमाणकन
जाणाया यणाय वड पाहून शब्द स्वरात
म्हणाला. ज्याळ सांशरिक हा! ही माझी
बायको आहे कोणी इतरा विकत पण्याय
तयार असेल तर योग्य किंमत द्यायान
पुढे राव

शोड्या वेळार हरिश्चंद्राच्या चारही
बाजूला दावांनी यदी जमा झाली किरये-
कांती त्याला विचारले की बायकोला
विकत पावयें प्रथम कसा काय आला?

हरिश्चंद्रान त्याना या शब्दांत सर्व
परिस्थिती समजावून सांगितली सज्जन
हो' मा एक पापी आहे माझ नाव घेतलं
तर तुम्हाला पाप लागेल अशा माणसाची
ओळख करून घ्याची तुम्हाला परजव का
पडावो? तुम्हां या बाईची तुम्हाला योग्य
किंमत न देऊ की देऊन हिण घेऊन जा

त्यानं उठ विश्वामित्र एका ब्राह्मणाच्या
कपे प्रगट होऊन म्हणाला- माझ्याजवळ
पेठळं धन नसे माझी बायको इतरांना
फार नाजूक आहे, तिला शरतशी कामे
होत नाहीत तू मागशील तेवढे धन मी
दायल तयार आहे तू खरोखरच आपल्या
बायकोला विकायें तयार आहेस का ?

हरिश्चंद्राला त्याचे उत्तर न देत असलेला
पाहून विश्वामित्र पुन्हा म्हणाला- "शास्त्री-
प्रमाणे नसीब लक्षणं असलेल्या स्त्रीची
किंमत एक कोटी स्वर्णमुद्रा असे व पुरुषाची
किंमत अर्ध स्वर्णमुद्रा असते. तर मी
तेवढी स्वकम बेकन तुझ्या बायकोला विकत
घ्यायला तयार आहे

तरी हरिश्चंद्र काही बोलला नाही
तेव्हा मात्र ब्राह्मणरूपधारी विश्वामि-
त्राला राग आला त्यानं हरिश्चंद्रासमोर
एक मोठी घनराशी जातली व घोंवला
म्हणाला- "आतां तू माझी राशी झालीस,
चस माझ्याबरोबर" असे म्हणत असता
विश्वामित्राने तिचे केंस घळत तिला करा-

तेव्हा हरिश्चंद्र म्हणाला- मी क्षत्रिय
आहे. इतरांसमोर यांचेसाठी मी हाथ
कसा पसरूं? दान घेण्याचा अधिकार फक्त
ब्राह्मणाला असतो ब्राह्मणाच इतर सम
वर्णीयांना गुरुसमान असतो गुरुजवळ
याचना कशी करूं?"

"कालमानाप्रमाण योग आला की तोग
सुटत नाही मान, अपमान, दान देणे व
घेणे हा भेष मानला जात नाही, नाहीतर
भर्त्सने रक्षण करणारा ब्राह्मण कसाम
करायला बजला असता का?" राशीने
विचारले

हरिश्चंद्राला राग आवरला नाही. तो
म्हणाला- 'देवी, मी आपली जीभ कापून

फरा ओढत नळे. तिला बळवरीने ओढून नशाच्या बाह्याला राणी म्हणाली—“अहो, मला सोडा. मी आपल्या मुलाला सोडत एकटी जायला तयार नाही. मी पतिव्रता आहे. माझ्या अगला हात लावू नका.”

तेव्हा रोहितसूत्रा ‘बाई, आई!’ असा ओरडत आईला घट्ट मिठी मारून सभा राहिला. बाह्याने त्याला दोग बोवाडीत दिव्या व म्हणाला—“तू हो बावूला!”

ते दृश्य पाहून सैम्या म्हणाली—“अहो, तुम्ही भाव्याबरोबर माझ्या मुलालासुद्धा विकत घ्या. तो माझा प्रकुलता एक मुलगा आहे. मी त्याला दूर ठेवून तुमच्या घरा सली काम मत लावून करू शकणार नाही.”

बाह्याने त्या दिवसास मान दिली. रोहित पुन्हा होत म्हणून त्याची एकमत एक अद्वय स्वर्णमुद्रा देऊन या माय लकाना आपल्यादर चर चलायला माहितले.

त्या साध्वीने पत्नीला प्रदक्षिण घालून त्याला नमस्कार केला व रडत म्हणाली—“देवा! मी किती जन्म घेतले तरी हेच माझे पती राहोत!”

हरिश्चंद्र विचार करू लागला की राज बाळमात राहणारी राणी आपल्या गैर-हजरीत पुढले कष्ट करे सन्न करील? त्याला याही मोष्टीचे अपार दुःख वाटले की त्याचा मुलगा त्याच्यागामून जाता वेगळा होणार. त्याला राज्यत्याग करण्यापेक्षा पुत्रत्यागाचे दुःख असत वाटले.

बाह्याने त्याने खरेपरी केलेल्या घराण्या निर्दयपणे मारीत घेऊन चालला होता. ते दृश्य पाहूनही हरिश्चंद्र लोटावाटे एक ‘खेडी कावू शकला आहे’ त्या दृष्टान्त आपली आणखी आणखी दणवताडीच की काय विश्वामित्र स्वस्वरूपात आपल्या शिष्य सह येऊन म्हणाला—“तू खात बोलणार नस-शील तर मला माझी दक्षिणा देऊक डाक.”

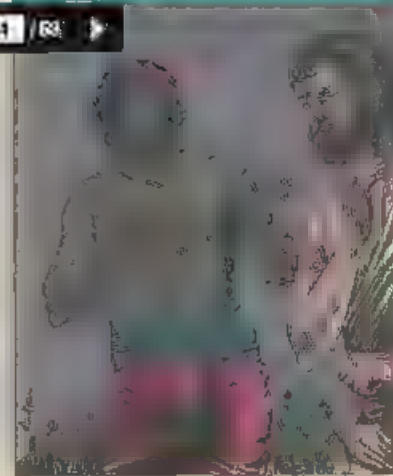
हरिश्चंद्रान राणीला व रावपुत्राला विकत ज घन मिळाले हान ते विश्वामित्राला दिले. पण विश्वामित्र म्हणाले—“हं घन माझी दक्षिणा पुरे होण्यास पुरेसे नाही.”

मी तुला आज सध्याकाळपर्यंतचा अवधी देतो. असे सांगून विश्वामित्र निघून गेला. त्यानंतर हरिश्चंद्र स्वतःला विकण्यासाठी तयार झाला. अन्वयात एक विकृत रूप असलेला बाळास यत असलेला दसला. तो हरिश्चंद्राला म्हणाला—“माझ नाव प्रवीर आहे. मी चाडाळ आहे. माझपात्रवळ कामाला रहुमेली तू तयार जाहीस का? सवधावरीची कापड काढून घ्यायचे काम तुला करावे लागेल.”

हरिश्चंद्र म्हणाला ‘मी फक्त बाह्या गाय्या किंवा क्षत्रियाच्या हाते स्वतःला विकायला तयार आहे.’

तू स्वतःला विकण्याचेच फक्त जाहीर करे. तानेस खाते तू आपलेच वचन मोडतो आहेस. खात बोलणाराचाला स्वतःची नुटका करून घ्यायला कितीक पळवाटा सापड-तात. ‘चाडाळ’ म्हणाला.

वर्तमान हरिश्चंद्राला वाटले पक्षके होते खात बोलणारा म्हणविषयापेक्षा एका चाडाळाच्या हात विकून घण अस्वस्वर जाते. निवड्यात विश्वामित्र आपले कर्ज वसूल करण्यासाठी तय झाला. आता हरि-श्चंद्राला स्वतःला चाडाळाच्या हाते विकून घणप्राजिवाय दुसरा मार्गच नव्हता. तसेच हरिश्चंद्र विश्वामित्राचे पाय धरून म्हणाला—“‘अस्विकर्ष’ मी इतर कोणाच्या

हाती स्वतःला विकण्यापेक्षा आपणच मला विकत का घेत नाही? आपण मला तर-लेल्या रकमेबद्दल विकत घ्यावे. मी आपण सांगाल ते काम करीन.

“अस्स” असे म्हणत विश्वामित्र चाडाळाला म्हणाला—“हं माणूस माझा गुलाम झाला आहे. परंतु मला याची गरज नाही. मला पाहिजे आहे घन तू मला विकत घे.” तेव्हा चाडाळ प्रवीरने विश्वामित्राला सहसावधी असूच रत्न, मांती व पुष्कळी सोने देऊन हरिश्चंद्राला विकत घेतले.

चाडाळाला बाटल की हरिश्चंद्र पळून जाईल. म्हणून त्याला बोरीने बांधून भागल्याबरोबर घेऊन तिघांचा चार दिवस

हरिश्चंद्राचा बाबूनच ठेवले. त्यानंतर त्याला सोडले व मढ्यावरची कापडे काढून दृण्याच्या कासावर नेमले.

पाहण्याच्या दक्षिण दिशेला स्वयान होते. हरिश्चंद्र तेथे गेला. जी प्रेते येत खाण्याचीतला आनी दिण्यापूर्वी कर वसूल करायचा व प्रेतावरचे कापडे काढून घ्यायचे ही कासे हरिश्चंद्राचा करावी लागत.

काही दिवस झटले. रोहित त्याच्या बालकासाठी समिधा आणायला गेला. एका वाळ्यावर चढून तो समिधा काढू लागला. त्याचवेळी त्याला एक सग्न साबला आणि तो बेभुड होऊन पडला. नंतर मरण पावला. ती बातमी त्याच्या आईला कळली.

ती हुंवरचा फोडून रडू लागली. तेव्हा तिचा सालक तिच्यावर ओरडला-“मी इतके पैसे खर्च करून तुला विकत घेतले ते तू रडत वेळ घालायचे आणि जमिनीवर जोळावे यासाठी नाही, लक्षात देव!” ते सर्व शैव्याला कळलेच नाही. ती आपली जोरजोराने रडू लागली. परंतु त्या ब्राह्मणाने मध्यराज झोईपर्यंत तिच्याकडून कामे करवून घेऊन नंतर तिला आपल्या मुलाला पहामला जायला परवानगी दिली. गेल्या निघामी तेव्हा तो पुन्हा म्हणाला-“तू उजाड्यापूर्वी आपल्या मुलाचे प्रेत जाळून परत आले पाहिजेत!”

अन्वराभी ती आपल्या मुलाच्या शोषार्थ निघाली. त्याचे प्रेत पाहून ती रडू लागली. त्याच वेळी तेथे काही चांडाळ आले ते तिला व तिच्या मुलाच्या प्रेताला पाहून म्हणाले-“ही कोणी मुलांना मारून खाणारी डंभीण दिसते आहे.” नंतर ते तिचे केस घेऊन तिच्या ओडीत स्मशानात चांडाळ प्रवीर होता तेथे घेऊन गेले व त्याला म्हणाले-“या डंभीणीला ठार कर.” प्रवीरने हरिश्चंद्राचा हाक मारून पोषाण तलवार घेऊन व तिचा वध करायला सांगितले.

हरिश्चंद्राने आपल्या बायकोला ओळखले नाही. ती म्हणाला-“देवी, मी गुप्ता शिरच्छेद करीत आहे!”

Fullscreen

127

+

×

◀

▶

56 / 68

जेव्हा पतीला न ओळखून म्हणाली-
"अहो, माझा मुलगा येला आहे, त्याच्या
प्रेताला अग्नी देईपर्यंत मला खवव द्या."
धार्मिक दृष्टीच्या हरिश्चंद्राने त्या
गोष्टीस होकार दिला.

शेव्हा आपल्या मुलाचे घेत घेऊन आली
आणि ते समोर ठेवून शोक करू लागली.
हरिश्चंद्राने धर्मपालनाथ प्रेतावरचे कापड
ओढून घेतले.

परंतु लहलह हरिश्चंद्राला तो बाई
त्याची बायकोच असल्याचे लक्षात आले.
म्हणजे तिचा मृत पुत्र म्हणजे रोहितच
असल्याचे त्याला कळले व तो पुत्रशोक
आवरूकला नाही व रडू लागला. तेव्हा
चांडाळाचा नोकरच तिचा पती असल्याचे
शेव्हाच्या लक्षात आले. दोघांवर केवडा
मोठा असणं गुजरला आहे, याची दोघांना
तेव्हा कल्पना आली. हरिश्चंद्राने मुलाच्या
प्रेताला मिठी मारली व बेशुद्ध झाला.

त्यानंतर हरिश्चंद्र भुईवर आल्या-
नरोवर सैन्याने आपसे बुःख मानून

हरिश्चंद्राला आपला घम पालत करण्यास
आग्रह केला. म्हणाली-"आपल्या मायका-
च्या आज्ञेप्रमाणे माझा शिरच्छेद करावा!"
परंतु हरिश्चंद्राला त्याच्या जीविताचा वीट
आला. तो सपत्नीक मुलाच्या चितेत उडी
टाकून आत्महत्या करून घ्यायला तयार
झाला.

हरिश्चंद्राने चिंता रचून तिच्यावर
मुलाचा देह ठेवला. त्यानंतर पतिपत्नी
देवीचे स्मरण करून चितेला अग्नी
वायला सुरसावले. तत्काळ ब्रह्मदेवादि
इंद्रावर्येवर प्रगट झाले आणि त्यांनी
रोहितावर अमृताचे प्रोक्षण केले. रोहित
पुनर्जीवित होऊन जडून बसला. ब्रह्मदेवाने
हरिश्चंद्राला स्वर्गलोकी वायला निमंत्रण
दिले. यमराज हरिश्चंद्राला म्हणाला-
"मीच चांडाळाचे रूप घेऊन तुम्ही परीक्षा
घेतली.

त्यानंतर हरिश्चंद्राने रोहिताचा राग्या-
धियेक केला व तो पत्नीसमवेत इंद्रावर्ये-
वर स्वर्गलोकी गेला. (समाप्त)

ओरास सन्धाओर

सदोबा एक गरीब गृहस्थ होता. मूलीचं
लग्न ठरलं. त्याने कुटुंबाचा खर्च
कापून काही पैसे वाचविले होते, ते घेऊन
तो शहरात मूलीसाठी दागिने विकत
घ्यायला निघाला. लखूशेटच्या दुकानात
त्याने एक दागिना विकत घेतला. तो इतर
दुकानांपेक्षा त्याला स्वस्त मिळाला.

सदोबा आपल्या जुन्या फाटक्या कपड्यात
तो दागिना लपवून ठेवून आपल्या गावी
निघाला. वाटेत तीन चोरांनी त्याला
विचारलं-"तू काय लपविले आहेस?
मुकाट्याने काखतोस की तुझे डोके
फोडू!"

सदोबा चकित होऊन म्हणाला-
"बाब्रांनो! माझ्यासारख्या मिकाऱ्याकडे
असणारच काय? मला सोडा!"

एकाने सदोबाच्या खाऱ्यावर काठी ठेवली
व विचारलं-"तू आपल्या कपड्यात जो

दागिना लपवून ठेवला आहेस, तो बाहेर
काढतोस की हाणू?"

सदोबाच्या अंगास धाम सुटला. या
लोकांना माझ्याजवळ दागिना असल्याचे
कळलेच कसे? तो विचार करू लागला.

सदोबाने नाइलाज झाल्याने ती दागिना
काढून चोरांना दिव्या. चोर दागिना घेऊन
पसार झाले.

दागिना गेला खरा, पण सदोबाच्या
डोक्यात विभूतवेगाने विचारांचे पैमाने सुरू
झाले. आपल्या फाटक्या कपड्यातल्या
दागिन्याची गोष्ट या चोराना कळलीच
कशी? एका लखूशेटच्या दुकानात पाहिल्याचे
सदोबाला वाटवले.

हे आठवताच सदोबा पुन्हा शहराकडे
घुरतला. ती दुकानात गेला तेव्हा त्याला
ते तिथे चोर दुकानाबाहेर उभे बसलेले
दिसले. त्याच्या मनात विचार आला की

ओरडून लोकांना जमा करावे. परंतु लगेच दुसरा विचार आला की लोक जमले तरी आपल्या सारख्या फाटक्याच्या बोलण्यावर कोण विश्वास करणार? चोरीची गोष्ट सिद्ध कशी करावयाची?

सदोबाच्या हातातून दागिना काढून घेणारा चोर दुकानाच्या आतल्या बाजूला गेला. तो काही पैसे घेऊन बाहेर आला व तिथी चोरांनी ते पैसे वाटूनही घेतले.

ते पाहून सदोबाच्या लक्षांमाथे भडका उठाला. त्याने विचार केला. 'कदाचित् हा लक्ष्मण या चोरांच्या मदतीने गरीब गिऱ्याडकांना छुटीत तर नाही? याच्या इकाऱ्यात दागिने इतके स्वस्त कां? ही गोष्ट

अधिकार्यांच्या कामावर वाटल्यात तर चोरांनी अधिकार्यांना पैसे चारून आपली गुटका करून घेईल, तेव्हा बघा भामट्याला चोरांच्या मालासकट एकदिवस आठवण आहे. तो संधीची वाट पहात दुकानाजवळ बसून राहिला. त्याच वेळी त्याने त्याच्याच सारख्या एका गरीब शेतकऱ्याला त्या दुकानात पाऊल टाकताना पाहिले. नंतर तो उतर लोकांबरोबर दुकानात शिरला व कायकाय होत आहे हे पहात राहला.

लक्ष्मण त्या शेतकऱ्याला एक दागिना विकत घेत असतो विचारीत होता—“अहो, तुम्ही कोठले हो राहणारे? लगेच पत्तणार वाटत? पायी इतक्या दूरचा प्रवास करणार तर?” या शब्दात छोटी सहावसूती दिसवीत दुकानदाराने तो शेतकरी कोणत्या गावी जाणार आहे हे काढून घेतले होते.

शेतकरी दुकानातून बाहेर पडला आणि एका गल्लीत शिरला. सदोबाला लुटणारे तिथे चोर कोठे अंतर त्याच्या पाठीमाड निघाने व क्षपाक्षप पावले टाकीत गावाबाहेर त्या शेतकऱ्याच्या वाटेवर आऊनलपून बसले.

संधी पाहून तशेच त्या शेतकऱ्याला एका दुसऱ्या गल्लीत बोलावून घेऊन गेला. त्याने थोडक्यात आपली ओळख सांगून त्याच्या चोरी गेल्या दागिन्याची गोष्ट सुद्धा सांगितली.

Fullscreen

127

60 / 68

Full Screen

60 / 68

Full Screen

नातेवाईक सदोबाच्या गावात रहात होते.

नंतर सदोबाने त्या शेतकऱ्याला सर्व गोष्टी समजावून सांगितल्या. म्हणाला—“हे पहा, दादा! तुमचा दागिना त्या दुकानदाराचे नोकर लुटून नेणार. तुम्ही त्याच्या जागे एक छोटा दागिना ठेवा व तो चोरांना चोरून नेऊ द्या. तुमचा खरा दागिना कोठेतरी लपवून ठेवा. मी त्या चोरांची खोड सोडतो.”

“खरा दागिना तू आपल्या जवळ ठेवून घे, चोरांना घरच्यानंतर तो मी तुझ्याकडून घेईन” असे सांगून त्या शेतकऱ्याने खरा दागिना सदोबाजवळ ठेवून विला. नंतर स्वस्तात एक छोटा दागिना विकत

त्यानंतर सदोबा लक्ष्मणच्या दुकानात गेला व राहत्या स्वस्तात म्हणाला—“शेटबी, मी तुझ्या दुकानात जो दागिना विकत घेतला होता त्याच्या बरोबर आमच्या गावच्या एका मित्रासाठी मी हिऱ्यांचा एक हारही विकत घेतला होता. ते दोन्ही दागिने वाटत तिथी चोरांनी लुटले हो! आता मी आपल्या गावी जाऊन आपल्या मित्राला तोंड कसे दाखवू? मी त्या तिथी चोरांपैकी एकाला आपल्या दुकानात पाहिले आहे. तुम्हाला त्याच्याविषयी काही माहिती असेल असे समजून मी आपल्याकडे पावत आलो आहे.” लक्ष्मण मनावल्या मनाव दचकला की चोरांनी हिऱ्यांच्या हाराची

गोष्ट त्याच्यापासून सपवून कां ठेवली? लखूशेट आपला राग आवरण्याच्या प्रयत्नात असतां सद्दोबा मध्येच म्हणाला- "रोटजी, आणखी एक गोष्ट. हे लोक चांगले दागिने विकून त्यांच्या जागी नकली दागिने करण्याचा प्रयत्न करीत आहेत."

"तू ज्या लोकांप्रियी हे सर्व बोललास त्यांच्याविषयी मला काही एक माहीत नाही." खरी वतावणी करून लखूशेटने सद्दोबाला निरोप दिला आणि तो चोरांची वाट पहात बसला.

घोड्या बैलाने खोर शेतकऱ्याच्या हातातून लुटून आणलेला नकली दागिना घेऊन झाले आणि त्यांनी तो लखूशेटच्या हातात दिला. लखूशेटने तो कसोटीवर कसून खोटा असल्याची खात्री करून घेतली.

लखूशेटने संतापून तिघां चोरांना विचारले- "खरा दागिना कोठे गेला?"

चोरांचे चेहेरे फिकके पडले. त्यानंतर लखूशेटने पुन्हा बरडावून विचारले- "तुम्ही माझी आणखी एकाकडून हिऱ्याचा हार

काढून घेतल्या होतात ती कोठे आहे? ती मला आणून दिला बसतात तर मी त्यांची बरोबर किंमत दिली नसती का?"

"काय म्हणालात? हिऱ्याचा हार?" चोर चकित होऊन लखूशेटकडे पाहू लागले.

त्याच बैली सद्दोबा त्याच्याचिऱ्या व शिपायांबरोबर दुकानात आला. तोपर्यंत गल्लीत वाट पहात उभा राहिलेला शेतकरीसुद्धा दुकानात आला.

चोरांना बंदक झाली, सद्दोबाने शेतकऱ्याला त्याचा दागिना देऊन टाकला. त्याच्याचिऱ्याला शेतकऱ्याने त्याच्या हातातून चोरांनी खोटा दागिना कसा चोरला हे सांगितले. ती नकली दागिना त्यावेळी लखूशेटच्या हातातच होता.

सद्दोबाला त्याचा दागिना परत मिळालाच, त्याचबरोबर चोरांना पकडून देण्यात त्याचे व चातुर्य दाखविले त्याबद्दल बांधून म्हणून त्या दागिन्याची किंमतसुद्धा मिळाली.

त्यानंतर चोरांना व लखूशेटला शिपाई घेऊन घेऊन गेले.

अनुभव

मेघात राज्यात एक जुना रिवाज होता. राजाच्या वडिलांच्या किंवा आज्ञाच्या वादिक खाटाच्या दिवशी राज्यातल्या कोणत्याही कुटुंबातल्या एका व्यक्तीला राजा हाण्याची अडी दिनी जात असे.

एका वर्षी हे तोमाथ एका शेतकऱ्याच्या कुटुंबाला आसले. त्या कुटुंबात तो शेतकरी, त्याची बायको व त्याचा मुलगा जयराम तिघे जण होते. तिघांची कोणा एकातल्या दिवशी राज्यद मिळणार होते. परंतु शेतकऱ्याने त्या सद्दोबा स्वतःच कायदा व्यावने ठरविले, म्हणून त्याची बायको व मुलगा ती संधी मिळाली नाही.

हसला वर्षीसुद्धा संयोगाने त्याच कुटुंबातल्या ती संधी मिळाली. शेतकऱ्याच्या बायकोने संधीचा फायदा घेतला. जयरामच्या मनतजी इच्छा बपूर्णच राहिली.

शीत वर्षी लोटली. जयरामने ज्ञान होऊन त्याचा एक बघात भावनेला मुलगाही होता. अचानक राजा ज्ञानाची संधी जयरामच्या कुटुंबालाच मिळाली. जयराम पावोटे घालून चांगला पोशाख घेऊन राजाच्या व्हायला घरातून निघाला.

परंतु दोनच मिनिटांनी तो परतला व पोशाख व पावोटे काढू लागला. बायकोने त्याला विचारले- "हे काय हो?" जयराम जवळ म्हणाला- "बायको मनाला पाठवू या!"

